

SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

A kora újkori magyar rendiség az újabb szakirodalomban II.

Trónralépések a 18. században

Barcsay Ákos még 2000-ben nyújtotta be doktori disszertációját a Mainzi Egyetemen ezt a könyvét, amely a rendi dualizmust vizsgálja az uralkodóváltások kapcsán. Különösen a konfliktusmegoldó eljárások érdeklik, más szóval a dualista rendszer integrációs képessége, ez pedig azért vizsgálható az uralkodók trónra lépése kapcsán, mert ekkor a feleknek egyezsége kellett jutniuk a jogi-eljárás kérdésekben. Barcsay problémaorientált és összehasonlító vizsgálatot kíván végezni, ezért a könyv tárgyalása nem kronologikus: a szerző minden esetben a problémákra, a két fél pozíciójára és a megoldásra figyel, különösen pedig a konfliktusmegoldó mechanizmusokra. A három vizsgált időszak¹ (1711–1712, 1740–1741, 1790) egyben három külpolitikai válság is volt, és ez kihívást jelentett a rendi dualizmus számára.² (1–2.) A szerző a következőképpen jár el mindhárom koronázó diéta vizsgálata esetében: vázolja a kiinduló helyzetet, a specifikus problémákat, egyfelől az uralkodó és az udvar, másfelől a rendek elvárásait. Tárgyalja a koronázási hitlevél ügyét, majd a nádorválasztást (amely voltaképpen véletlenül történt éppen ekkor, illetve a diéták ritka voltát és a nádor koronázásban játszott szerepét tekintve mégiscsak szükségszerűen), továbbá a szimbolikus és ceremonialis kérdéseket. Megvizsgálja a királyi célkitűzéseket, illetve a rendek törekvését a magasabb fokú politikai participációra és a kormányzásba való beleszólásra, továbbá lojalitásuk kérdését. Vizsgálata tanulságaként meghatározza a 18. századi Magyarország politikai erőegyensúlyát. (3–4.)

A három vizsgált trónutódlás közül csak II. Lipótét vonták széles körben kétségbe (a *filium successionis interruptum*-elmélettel). (45–46.) De a rendek számára sem Lipót trónöröklése volt a fő kérdés, hanem megkoronázásának feltételei, jóllehet – mutat rá Barcsay – egy porosz támadás esetén a trónutódlás fonalának megszakadását hirdető teória a detronizáció ideológiája is lehetett volna. (48.) 1711-ben a magyar politikai elit célja a szatmári megegyezés megerősítése volt (36.), ami – ahogy ezt Esterházy Pál nádornál látjuk – egyben a király hatalmának korlátozását is jelentette a hitlevélben lefektetettek szerint.

¹ A könyv tárgyát csak III. Károly, Mária Terézia és II. Lipót trónra lépése alkotja, mert II. József megkoronázására nem került sor, I. Ferenc pedig már kívül esik a Barcsay Ákos által választott perióduson.

² 1711–1712-ben a spanyol örökösödési háború utolsó szakasza zajlott, ezért III. Károly Magyarország tartós pacifikálására törekedett (28.), jóllehet a Rákóczi-szabadságharc már elveszítette külső és belső támogatottságát. 1741-ben volt a legnagyobb a birodalmat fenyegető külső veszély, de Magyarország nyugodt volt – ami bizonyítja az 1711. évi kompromisszum sikerét. Végül egymást erősítették 1790-ben a válság belső – magyarországi – és külső tényezői: a francia forradalom és az osztrák németalföldi felkelés. (33.)

(40.) Károly Albert 1741-ben nem élvezett támogatottságot a magyar rendek körében, bár igényei Magyarországra is kiterjedtek. Mária Terézia megkoronázása ekkor a Habsburg-kormányzatnak volt sürgős, hogy a *Pragmatica Sanctio* megerősítést nyerjen. (43–44.)

Barcsay Ákosnak a politika szerkezetét feltárni hivatott tematikus vizsgálata megmutatja, hogy eredendően mindhárom trónra lépő uralkodó jóakarattal viseltetett Magyarország irányában. (49.) Hiába indultak azonban mindhárman tiszta lappal, az uralkodóknak nem volt konkrét javaslatuk a magyar érdekek érdemi figyelembevételére, ezért amikor az új uralkodóhoz fűzött remények alábbhagytak, ismét a felszínre került az uralkodó és a rendek közti strukturális ellentét. Fennmaradt ugyanis az a konfliktuspotenciál, amely később, amikor megnyilvánultak a hatalmának korlátozására irányuló magyar törekvések, visszatért az uralkodót a hagyományos magyarelles politikához. (54.) Mindhárom esetben látnuk ugyan „bizalomerősítő” lépéseket az uralkodó részéről, de más politikai húzások ellensúlyozták ezeket. III. Károly 1711 márciusában megerősítette a szatmári békét. (61.) Mária Teréziának a kancellária lényegében azt javasolta, hogy menjen a rendi kívánságok elébe. (65.) II. Lipót több tekintetben felszámolta bátyja örökségét. Azonban mindig megvolt az a határ, ameddig el lehetett menni az engedményekkel. Az 1711. december 24-i konferencia leszögezte, hogy a diéta az 1708–1709. évi folytatása, hitlevélként az 1687. évit kell kiadni, a diétán az erdélyi és *partiumi* megyék nem jelenhetnek meg, és minden ceremóniát hozzá kell igazítani az örökös királyság koncepciójához. (71.) 1790-ben nehéz helyzete ellenére II. Lipót alig tett engedményeket. A reichenbachi konvenció megkötése, a porosz támadás veszélyének kiküszöbölése után pedig letartóztatták a Graeven-huszárezred tisztjeit, és idegen ezredek vonultak be Magyarországra. II. Lipót támogatta és *Landtagnak* nevezte az illír nemzeti kongresszust, és megpróbálta titkos ügynökeivel a parasztokat és polgárokat a nemesek ellen fordítani. (78–80.)

A szerző a magyar attitűdöt néhány kiválasztott szöveg (beszédek, röpiratok) alapján tárgyalja. Ezek a – néhol terjedelmes – szövegelemzések némileg kirínak a strukturális elemzésből. Talán elég lett volna következtetéseiket közölni. Ráadásul csak 1712-ből és 1790-ből kapunk szövegeket az új uralkodóval szemben támasztott magyar rendi elvárások illusztrálására. Azonban Barcsay fontos és jól megalapozott következtetésekre jut a koronázási hitlevél kiadása tekintetében. Kiderül, hogy a hitlevél koronázást megelőző kiadásának ténye egyre fontosabb lett, miközben a rendek nemigen tudtak előrelépni a hitlevél tartalmi kérdéseit illetően. (118.) Az egyes vármegyei követek részéről megnyilvánuló törekvés a hitlevél módosítására világosan mutatta, hogy nem vereségként fogták fel a szatmári békét, hanem a későbbi (ellenzéki) rendi politika szilárd alapjának. (120.) III. Károly végül alapjában véve bátyja 1687. évi hitlevelét adta ki, de az 1715. évi 3. törvénycikk mutatja kompromisszumkészségét: a határookra vonatkozólag és az ország más tartományok módjára történő kormányzásának tilalma tekintetében nem tekintette érvényesnek a közös értelmezési klauzulát. (125–126.) 1741-ben Mária Teréziának az igen kedvezőtlen nemzetközi helyzet dacára is sikerült elérnie, hogy ne történjék a nőági örökösödés által megkívántakon túlmenő változtatás a hitlevélben, mindössze annyi, hogy a reinkorporáció a fent megidézett törvénycikkkel összhangban a hitlevél szintjén is kikerült a „*prout conventum fuerit*” klauzula hatálya alól, és megváltozott az esküforma. Ugyanakkor Mária Terézia a koronázását megelőző napon kiadott egy, lényegében a hitlevelet alacsonyabb szinten kiegészítő biztosító iratot, melyben több ígéretet tett számos fontos rendi kívánság tiszteletben tartására. (138–139.)

A hitlevél jelentősége még inkább kidomborodott az eddig ismertetteknél jóval éleesebb, 1790 nyarán zajló konfliktusban. A korábbiakkal ellentétben ekkor egy alkotmányvita zajlott. (A megyék is ezt a terminust alkalmazták. [140.]) A rendek a rendi állam viszonyai-

nak megteremtésére törekedtek a hitlevél módosítása révén – mondja Barcsay Ákos –, és teljes vereséget szenvedtek. (139.) A egyes bizottság augusztus 30-i tervezete a korábbi rendi munkálatok udvariasabb változata volt, mégis előírta, hogy a király halála után hat hónapon belül koronázó diétát kell tartani. A koronázás lényegében a rendek kegye lett volna, akik több biztosítékot és nagyobb részt követeltek a hatalomból: példának okáért az ellenállási záradék visszaállítását, automatikus országgyűlést háromévenként és azt, hogy a király Magyarországon tartózkodjon többnyire; jöjjön létre egy független Magyar Királyi Nemzeti Tanács, a király pedig ne hiúsíthassa meg végleg egy törvényjavaslat elfogadását, legfeljebb halaszthassa a harmadik diétáig. A tervezet értelmében továbbá a kamara és a miniszterek felelősek lettek volna a diétának, a rendi beleszólás kiterjedt volna szinte mindenre. Jöjjön létre egy független magyar haditanács – kívánták –, és a király csak a diétával, illetve a tanáccsal együtt dönthessen háború és béke kérdésében. (145–150.) Figyelemreméltó, hogy a diéta még októberben is kitarzott az udvarra nézve teljesen elfogadhatatlan törekvései mellett. A főméltóságok már érezték ezek reménytelen voltát (hisz jóval a poroszokkal kötött reichenbachi megegyezés után járunk, amely szabad kezet adott II. Lipótnak Magyarországon), de a rendek, vagyis az alsótábla még nem. (167.) Jóllehet persze a kancellária sem értett egyet ezen radikális követelésekkel, mégis fontos engedményeket eszközöltek ki Lipóttól a főméltóságokkal együtt, hiszen a király német tanácsadói lényegében arra összpontosítottak, hogy a hitlevél ne változzék. Az ország függetlenségéről szóló későbbi 10. törvénycikk és 12–17. artikulussal a hitlevéltervezet fontos részeit tartalmazta. (169–170.) Végül engedélyeztek jelentéktelen változtatásokat a hitlevélen is a frissen megválasztott Sándor Lipót főherceg nádor presztízsét védendő. (174.) Összességében tehát a 18. században nem sikerült gyökeres változtatásokat elérni a hitlevélben az egyre erősödő rendi törekvések dacára sem, ugyanakkor lehetőség nyílt a kompenzációra a törvények szintjén. (175.)

A nádor méltóságának fenntartása mellett általában a rendek kardoskodtak, míg az udvar annak szűkítésében, sőt az üresedésben volt érdekelt, hiszen akkor helytartót nevezhetett ki. (176–177.) Mivel I. József életében nem került sor utódja megkoronázására, halála után a nádor joggal jelenthette volna be igényét a kormányzás átvételére az *interregnum* időszakára, mégsem tette ezt. A labanc arisztokrácia megelégedett azzal, hogy a kancellária és a mágnások is említést nyertek a még távollévő III. Károly által régensnek kinevezett Eleonóra anyakirálynő mellett, mint akik részt vesznek a döntések meghozatalában. (178–180.) 1741-ben a rendek a nádori jogkör veszélyeztetését látták Lotharingiai Ferenc társuralkodó mivoltában is, ezért a királynőnek csak harmadik nekifutásra sikerült jóváhagyatnia ezt a diétával, s akkor is csak jelentős korlátozásokkal, ami végeredményképpen a nádori hivatal megerősödését hozta magával. A konfliktus elhúzódása megmutatta a rendek erejét, s már a kezdet kezdetén elrontotta a politikai közhangulatot, tekintettel Mária Terézia személyes érintettségére az ügyben. (182–185.) 1790-ben az uralkodó fiának nádorrá választása azzal a reménnyel kecsegtette mindkét felet, hogy tartósan kibővítheti befolyását a másik fél rovására. Ezért a diéta közfelkiáltással és feltételek nélkül választotta nádorrá Sándor Lipót főherceget, ami lehetővé tette, hogy II. Lipót eleget tegyen a rendek bizonyos kéréseinek. A nádorválasztás tehát az éles konfliktushelyzetben igencsak szükséges integrációs tényező szerepét játszotta, a bizalmat nem is annyira megerősítve, mint inkább helyreállítva.

A könyv ötödik részében a ceremonális és szimbolikus kérdések kerülnek Barcsay figyelmének középpontjába, amelyek ugyan másodlagos fontosságúak voltak a hitlevélhez vagy a *decretum*hoz képest, de sokat elárulnak a Habsburg uralkodó és a magyar rendek viszonyáról. (195.) Nem a koronázás teljes szertartásával foglalkozik, hanem egyes kisebb

részproblémákkal. 1712-ben az udvar elsősorban arra törekedett, hogy semmi se vonja kétségbe III. Károly örökös király mivoltát, s ennek szellemében törekedett kisebb változtatásokra a ceremónia szövegében. A fő konfliktus az egyházi rituálé tekintetében bontakozott ki, mert a primás (Keresztély Ágost szász-zeitz herceg!) megkülönböztette ezt a világitól, megtagadva ebben mindenféle változtatást. III. Károly elsőként egyezett bele a Habsburg uralkodók közül, mondja Barcsay Ákos, hogy magyar ruhában jelenjen meg a koronázáson, sőt magyarországi tartózkodása teljes időtartama alatt azt viselje, valamint ígéretet tett arra, hogy majd visszatér a koronázást követően folytatódó diétára, s a koronát Pozsonyban fogja tartani. A szerző úgy véli, hogy a szabad királyválasztás helyébe a koronázás szertartása lépett mint pótcselekvés (196–204.)

Az 1741. június 17-i konferencia ragaszkodott ahhoz, hogy a rituálé minden részletében változatlan maradjon, beleértve Szent István kardjának felkötését, az ezzel tett három keresztvágást és a koronázó dombra való fellovagolás után ott a négy égtáj irányába tett vágást, mutatva, hogy Mária Terézia nem egy király felesége, hanem önmaga király. A diéta kivette az éljenzésből a *regina* szót a primás javaslatára, elfogadva a *Vivat domina et rex noster* formulát. A legélesebb politikai viták gyakran protokolláris kérdésekről folytak ekkor, mutatva az ezeknek tulajdonított jelentőséget, azaz a szimbolikus hatalomgyakorlásban való részvétel fontosságát. Olyan kérdésekről folyt a vita, hogy például a főlovászmester tartsa-e a kardot a szertartáson vagy az osztrák udvari marsall, mint 1687-ben, s ki álljon a trón mellett. A koronázás nemcsak a hatalomba való beiktatás volt a rendek felfogásában, hanem olyan ceremónia, amely ugyanúgy dualisztikus jellegű, mint a hatalomgyakorlás általában, s amelyben maguk is fontos szerepet játszanak a főméltóságok révén. (206–211.)

Maga a koronázás nyerte vissza jogait 1790-ben, a jozefinizmus évtizede után. II. Lipótnak is fontos volt uralkodói tekintélye megerősítése szempontjából. Nem akadt olyan tanácsadója, aki úgy vélte volna, hogy ne lett volna rá szüksége. A figyelem a hitlevélre összpontosult, hisz az erről folytatott vita alkotmány-vitává emelkedett. A rendek azt kérték, hogy a koronázás után a korona és a diéta kerüljön vissza Budára. II. Lipót a kancellária tanácsa ellenére sem tett engedményt az országgyűlés tekintetében, de Izdenczy tanácsa ellenére is engedett a korona őrzésének helyszínét tekintve. Barcsay ezen viták kapcsán rámutat, hogy a szimbolikus-ceremoniális szféra léte önmagában véve is növelte a konfliktusmegoldás mozgásterét. (212–217.)

1712-ben a *tranquillitas* (nyugalom), 1741-ben pedig a *concordia* (egyetértés) volt a kulcsfogalom az uralkodó célkitűzéseit tekintve. Az előbbi akkor Magyarország pacifikálását jelentette, hogy a dinasztia szabad kezet kapjon külpolitikájában Nyugaton, az utóbbi pedig azt, hogy egy egységes és lojális Magyarország aktívan segítse elő a birodalom stabilizálását. 1790-ben viszont éppen a magyar rendek jelentették a fő veszélyforrást a birodalomra nézve, amely még külpolitikai áldozathozatalra is kényszerült miattuk – gondoljunk Belgrád angol nyomásra történő feladására. A királyi előterjesztések 1790-ben defenzív, az 1780. évi *status quot* védő irányultságot mutattak. (222–224.) A kulcsfogalom a *fiducia* (bizalom) volt, de ezt a két szembenálló fél egészen ellentétesen értelmezte, mondja Barcsay. (274.)

A diéták lefolyása a koronázás után már nemigen tért el a nem koronázó diétákétól. A rendek tehetetlenségét mutatták a katonaság kihágásait felpanaszoló, rendszeresen felmerülő sérelmek: a hadsereg, amelyen keresztül az alattvaló a királlyal elsősorban érintkezett, a király jogszférájába tartozott a rendi dualizmus rendszerében. A rendek mind 1712-ben, mind 1741-ben, sőt 1790-ben is megpróbálkoztak azzal, hogy bizonyos ellenőrzést nyerjenek a hadsereg felett. A „hatnapos *systema*” magyar haditanács felállítását javasolta

1712-ben, felerészt magyar, felerészt idegen hadsereget szorgalmazott, amelyet kaszárnyákban kellene elszállásolni. A hadsereget félig Magyarország tartsa el természetbeni *contributió*val, félig a többi tartomány pénzsegéllyel – javasolták. 1741-ben a rendek szerették volna megszerezni a hadiadópéntár feletti ellenőrzést is, és megpróbálták más módon is beleszólni a katonai ügyekbe. De nem sikerült a rendi dualizmus erőviszonyait ezen a fontos ponton a maguk javára módosítaniuk még ekkor, a Habsburgok legsúlyosabb fenyegetettsége idején sem. 1790-ben olyan radikális kívánságok fogalmazódtak meg kezdetben, mint a nádor elnöklete alatt álló magyar haditanács követelése. Később már megelégedtek volna az ő főparancsnoki megbízásával is. A Graeven-huszárezred tisztjei azt kérték a diétától, hogy tartsák Magyarországon a magyar ezredeket, és magyar tisztek vezessék ezeket. Egy szeptember 5-i javaslat azt indítványozta, hogy eskessék fel a magyar katonaságot a törvények megvédésére. Bécs mindig visszautasította ezeket a követeléseket. Nemigen nyílt tér kompromisszumokra, legfeljebb üres ígéretek hangzottak el. (226–233.)

Állandóan sérelmek merültek fel az ország igazgatását illetően is. Elégedetlenségüknek adtak hangot a rendek mindhárom koronázó országgyűlésen az előd kormányzásával kapcsolatban, amelyet idegen uralomnak bélyegeztek, követelve Magyarország saját szokásai és törvényei szerint való, magyarok és magyar intézmények által történő kormányzását. A magyar tanács létrehozása felmerült mindhárom alkalommal. 1712-ben javasolt változtatásban a rendi-nemzeti érdekeket képviselő kormány szerv lényegében kis országgyűlés lett volna, a magyar politikusok beleszólási jogát biztosító szerv. (Szemben az 1724-ben felállt Helytartótanáccsal, amely a kancelláriának alárendelt végrehajtó szerv lett.) 1741-ben azt követelték továbbá a magyar tanács felállításával, hogy a nádor, a primás és a bán intézményesített beleszólási joggal rendelkezzen a Magyarországot is érintő birodalmi ügyekben. Ehelyett a kancellária azt javasolta, hogy hozzanak létre egy amolyan „király személye melletti” miniszteri pozíciót. (Azonban már mind a primás, mind a nádor mindegyik kérdésben a rendi kívánságok ellen foglalt állást a július 2-i pozsonyi konferencián, mert nem kívánták kiélezni a viszonyt az uralkodóval.) 1790-ben a vegyes bizottság Magyar Királyi Nemzeti Tanács létrehozását szorgalmazta. Ősszel azonban ez már nem volt elfogadható még tárgyalási alapnak sem. Ekkor a *Senatus Regni* létrehozásának javaslata lépett helyébe. Ennek is joga lett volna megtagadni a törvényellenes királyi rendeleteket kihirdetését és elhalasztani az ügyet a következő diétára. A szenátus szükség esetén összehívhatta volna a diétát, mégpedig ha a vármegyék többsége kérte volna ezt, akkor a király és a nádor ellenében is. Tagjainak többsége a megyéket képviselte volna, tehát lényegében a diéta egy bizottságaként működött volna, amely a kormányzást kapta volna feladatául, felügyelet gyakorolva például a magyar haditanács felett is. (235–245.) Az erőviszonyok megváltozása az irrealitások körébe utalta ezeket az alkotmányreformmal felérő rendi törekvéseket a reichenbachi konvenció után.

Állandó téma volt a kamara és a kancellária függetlensége a vizsgált diétákon (236.), miként az ország különböző területeinek reinkorporációja is. Az uralkodó több engedményt is tett ezeket illetően. Az 1715. évi 18. törvénycikk a Magyar Kamara alá rendelte a szepesi, budai, aradi és szegedi kamarai adminisztrációt. 1743-ban a tiszta-marosi határőrvidék, 1748-ban Szlavónia reinkorporációja történt meg. 1790-ben ugyanakkor az illír kongresszus támogatása és az illír kancellária felállítása lett II. Lipót egyik taktikai fegyvere, továbbá az erdélyi kancellária leválasztása a magyarról, visszafordítva II. József reformját. (249–252.)

Barcsay végül azt vizsgálja, mely tényezők hozták létre és erősítették meg az uralkodó iránti lojalitást. Azt hangsúlyozza, hogy a rendeknek és az uralkodónak egyetértésre kellett jutniuk a koronázó országgyűléseken, s ebben a modellben nagy szerep jutott az összeköt-

tetést biztosító felsőtáblának és különösen a főméltóságoknak. A főméltóságok akkor tudtak közvetítőként fellépni (mint Zichy vagy Ürményi 1790-ben), ha mindkét oldal bízott bennük, ezért kettős lojalitással rendelkeztek. Ugyanakkor néha persze ki voltak téve kétoldali támadásoknak. Ebben a helyzetben a főméltóságok megpróbálták a realitásokat hangsúlyozni mindkét irányban, és rámutattak egyes uralkodói vagy rendi követelések irreális voltára, hiszen gyakran előfordult, hogy a felek alábecsülték partnerük elszántságát. Amennyiben a főméltóságok túlságosan elkötelezték magukat az egyik fél mellett, ezzel a másik szemében elveszítették a szavahihetőségüket, tehát megszűnt politikai hasznosságuk is, ahogyan ezt Zichy Károly országbíró ki is fejtette. A főméltóságok tekintélyét a rendek előtt személyes hitelük és az általuk elért eredmények határozták meg. De az is jellemző, hogy mindkét fél túlbecsülte lehetőségeiket, hatókörüket, tehát eltúlzott reményeket fűzött közvetítésükhöz. (254–258.)

A szerző leszögezi az összefoglalásban, és ezt valóban érdemes hangsúlyozni, hogy az örökös királyság 1687. évi bevezetése alapvetően nem változtatta meg a rendi dualizmus szerkezetét Magyarországon. A királyi hatalom fontos korlátozását jelentette, hogy a hitlevél *ante coronationem* kiadása megmaradt. A koronázás törvényessége feletti informális rendi felügyelet lépett a szabad királyválasztás helyébe. (267–269.) A három koronázó diéta összevetéséből kitűnik, hogy mindhárom uralkodó kezdetben semleges jóindulattal viseltetett a magyar rendekkel szemben, és mindegyik tett néhány komoly engedményt (a szatmári megegyezés jóváhagyása, reinkorporációk, visszatérés az alkotmányos uralomhoz), illetve ezen túl még mindegyik uralkodó magyar ruhát is öltött. Ugyan nem módosítottak a hitlevélen, de készek voltak egyes kérdéseket törvényben pontosítani. (270–271.) A koronázás tulajdonképpen eleve rossz időpont volt a rendszerváltoztatásra: 1712-ben ezért elő sem hozták a nőági öröklés kérdését, és 1741-ben is – mint láttuk – igen alkalmatlan volt a *corregentia* kérdésének felvetése. Az 1790. évi nádorválasztás azért járt sikerrel, érvel Barcsay Ákos, mert nem volt egyértelmű, melyik fél nyer általa, s mindkettő úgy vélte, hogy a választás az ő pozícióit erősítette meg. (274–275.)

A két fél lényegében véve meglehetősen csekély kompromisszumkészséget mutatott: a rendek nem akartak engedni privilégiumaikból és jogaikból, az udvar pedig nem engedett nagyobb beleszólást a kormányzatba (főleg a hadsereg ügyeibe). A konfliktusmegoldás egyik módja ködös ígéretek megfogalmazása volt a korona részéről. A főméltóságok és általában a mágnások 1741-ben rendelkeztek a legjobb lehetőséggel a két fél közti lavírozásra, 1790-ben mozgásterük csak azután szélesedett ki, hogy II. Lipót megtörte kül- és belpolitikai lépéseivel a magyar rendi ellenzék erejét. (272–274.) Patthelyzet volt a rendi dualizmus két pólusa között, állítja Barcsay Ákos végkövetkeztetésében: a látszat fenntartása volt a valódi megoldás. Ugyanolyan kiegyezéssel találkozunk a három vizsgált diétán, mint amilyen az 1867. évi volt. De „a feudális kiváltságok rendszerének bukása lehetővé tette, hogy 1867-ben látszatomegoldások helyett a szuverenitás kérdésére és a nemzeti önrendelkezésre összpontosítsanak. Ekkor lehetővé vált a konkrét politikai megegyezés az Ausztria és Magyarország közti valódi kulcskérdések tekintetében.” (275.)

Némileg meglepő Barcsay ezen konklúziója. Nem igazán támasztják ezt alá könyve korábbi fejezetei, hiszen ezek nem mutatták alapjaiban rossznak, a lényegi kérdések megoldására képtelennek a 18. századi politikai rendszert. Egy egész világ választja el 1867-et 1712-től, de még 1790-től is. Inkább az az olvasó benyomása Barcsay elemzéséből, hogy a rendi dualizmus rendszere mindig képes volt konkrétan létrehozni azt a kompromisszumot, amelynek meglétét elvileg feltételezte. Az udvar ugyan valóban a rendi jogok további visszaszorítására készült 1687-ben, és erre meg is teremtette a jogalapot a revíziós klauzula formájában, mindegy azonban a 18. században mégsem került sor. (267–268.) Barcsay

Ákos megállapítását továbbgondolva ehhez hozzáfűzhetjük, hogy egyfelől a jogtörténeti szemlélet jegyében fel lehetne fűzni a közös értelmezési klauzula elleni harc fonalára a magyar rendiség teljes 18. századi történetét, másfelől pedig az is figyelemre méltó, hogy Bécs már nem próbálta azt 1711 után felhasználni, azaz nem próbálkozott a rendi kiváltságok és jogok szűkítésével a közös értelmezési klauzulára hivatkozva. (II. József igen, de egészen más hivatkozásokkal, és ő is kudarcot vallott (268.) – mutat rá a szerző is.) Ugyanakkor pedig az is igaz, hogy míg a rendiségnek a 18. században mindvégig sikerült megvédeni saját pozícióit, az alkotmányosság kiterjesztésére vonatkozó egyre erősebb törekvése mindig kudarcos maradt – lényegében 1848-ig. Ebből a perspektívából nézve a reformkor és 1848 nem hirtelen altruista felbuzdulás, és nem is csupán a liberalizmus hatásának tűnik, hanem a rendi dualizmusból kinövő 18. századi rendi alkotmányosság egyenes folytatásának.

Barcsay könyvének legnagyobb erénye a 18. századi politikának a három koronázó diéta vizsgálatán keresztül történő szinkron megközelítése, amely lehetővé tette számára egyes fontos strukturális jellegzetességek feltárását. Ugyanakkor nem került sor könyvében a rendi dualizmus hasznos, de nem elégséges modelljének feladására egy második megközelítésében sem, azaz hogy a szerző immár a magyar rendiség heterogenitását is figyelembe véve árnyalja a korábban rajzolt képet. (A főméltóságok közvetítő szerepének bemutatásával mégis ebbe az irányba mozdul el, amikor is véleményem szerint a könyv legérdekesebb megállapításai jut el.) A szinkron megközelítés kizárja továbbá az időtényezőt, azaz a fejlődés vizsgálatát, amire pedig legalább egy kitekintésben sort kellett volna keríteni egy ilyen hosszú időszakot felölelő elemzésben. Ami a szerző látókörébe egy második körben a magyar rendek sokféleségével és a fejlődéssel belekerült volna, az a rendi politizálás társadalmi háttere, amely ebből a munkából tehát hiányzik. Esetleg még az elemzett esetek összehozására is juthatott volna egy kicsivel több energia.

A szakirodalmi áttekintés szélessége imponáló Barcsay Ákos munkájában, joggal nevezhetjük a külföldi szerzőket tekintve még páratlannak is. A hivatkozott források köre is igen széles. A könyv specialistáknak készült. Ez abból is kiviláglik, hogy a szerző a latin vagy francia forrásidézeteit nem fordítja németre. Még így is zavaró azonban, hogy a rövidítések feloldása (sőt ezek jelzése) nélkül adja meg a közölt latin források szövegeit.

A könyv gondolatmenete szempontjából nem látom valódi hasznát a beszédek és röpiratokat tárgyaló szövegelemző részeknek. Semmi esetre sem tudják rendi ellenpontját adni a jól nyomon követhető kormányzati törekvéseknek, annyira más műfajról van szó esetükben. Néhány tévedés is becsúszott a könyv megállapításai közé. Aligha lehet I. József külön engedményének tekinteni azt az ígéretet, hogy majd becikkelyezik a hitlevelet a kiadandó *decretum* részeként (11.), amikor a hitlevél *decretumba* iktatása szokás volt korábban is, példának okáért az 1659. évi 1. törvénycikk tartalmazza az előzőt, I. Lipótét. Éppen I. József hitlevele lett végül az, amelyet azután *mégsem* foglaltak törvénybe (szemben a *decretumba* beiktatott koronázási esküjével³), mert ő azt jóval trónra lépése alatt adta ki. Azt követően, hogy I. József trónra lépett, már nem adott ki saját *decretumot*, hiába készült erre 1708-ban, ezért nem is találjuk meg hitlevelét a törvénytárban. Tévedés továbbá, hogy 1712 előtt az utolsó *conkursus* 1698-ban lett volna. (234.) Az 1790. évi diétát nem harmincöt (47., 225.), hanem csak huszonöt évvel később hívták össze, mint a megelőzőt. Amikor Barcsay a hadügyek 1712. évi tárgyalását taglalja, kiderül, hogy ennek a hosszú diétának csak a koronázó szakaszával foglalkozott. Éppen csak megemlíti az 1715. évi 8. törvénycikket is. Természetesen nem szól a *systematica commissio* 1722. évi hadügyi javaslatairól sem. A trón-

³ 1687:1. tc.

ra lépéssel kapcsolatos problémakörön túlnyúló kérdések tárgyalása inkább csak vázlatosnak tekinthető munkájában.

Az 1741. szeptember 11-i nagyjelenetről írva Barcsay Ákos a királynő beszédében találja meg a magyar rendek meglepőnek minősített felbuzdulásának, Mária Terézia megmentésének okát: ő ugyanis a rendi alkotmányosságot jelölte meg uralkodása céljaként. Ráadásul megvalósulni látszott az évszázados cél: az uralkodó Magyarországra költözhet, és Magyarország képezheti a birodalom súlypontját. Szerinte ezért ajánlották meg a magyar rendek az új csapatok felállítását és az inszurrekciót. (263–265.) A magam részéről nem tartanám ezt az epizódot ennyire kivételesnek és hatalmas jelentőségűnek. Nem csak ekkor került sor inszurrekció meghirdetésére: ez megismétlődött még az osztrák örökösödési háború alatt is. Katonailag nem is a nemesi felkelés meghirdetése volt a döntő – jóllehet valóban többet vártak tőle kezdetben –, hanem a szerezredek kiállítása. Ez azonban nem jelentett addicionális tehervállalást Magyarország részéről, mert csak a szokott adót konvertálták katonaállításá. Ennek kulcsairól, a csapatok kiállításának módjáról pedig még sokáig folyt a vita szeptember 11-ét követően. A magam részéről azt látom a legfontosabbnak a magyar rendek 1741. évi állásfoglalásában, hogy kinyilvánították: nem kívánják veszélybe sodorni a birodalom létét – ez pedig bizonyította az 1711. évi kompromisszum életképességét.

Barcsay pontosan ítéli meg mind a lipóti abszolutizmust – amelynek jellemzésében megemlíti a diéta mellőzésén kívül a megnövekedett adókat és a nemesi adófizetést is (5–6.) –, mind később a labancok pozícióját: „Bár a Pozsonyban összegyűlt rendek sérelmeikbe felvették Rákóczi konföderációjának sok sérelmét, a diéta nem tudta áthidalni a szakadékot az udvar pozíciói és Rákóczi céljai közt” – írja 1708–1709 kapcsán. Mégis látnivaló, állítja, hogy a kiegyezés középutja a két véglet közt az ő álláspontjukon át vezet. (8.) 1711-ben pedig Pálffy János politikáját magyarázza meggyőzően: az udvarhoz lojális magyarok sem kívánták az ország teljes alávetését, és továbbra is ragaszkodtak a rendek fő követeléséhez: Bécsnek szakítania kell az abszolutista politikával. (12., 15.)

1790-ről írva a szerző idézi a királyi előterjesztéseket kidolgozó november 7-i udvari konferencia jegyzőkönyvét és más forrásokat arról, hogy a kormányzat törekedett többek közt a diétán érvényesülő nemesi túlsúly letörésére, „a különböző rendek közti egyensúly” megteremtésére. Izdenczy József felvetette a parasztok országgyűlési képviselőit is, de ezt az udvari konferencia nem fogadta el, és mindössze a városok szavazatainak magasabb számát indítványozta. Ez azt mutatja, hogy a felvilágosult reformpolitika nem szállt sírba II. Józseffel. (223–225.) A konferencia megtárgyalta a kancellária nyári javaslatát arról, hogy essék szó a királyi előterjesztésekben a diéta szabályozásáról. Követeljük a királyi előterjesztések elsőbbségét (mármint a sérelmek tárgyalásával szemben) az 1495. évi 25. törvény cikk alapján, és szólítsák fel a diétát arra, hogy tegyen javaslatot az országgyűlés szabályozására, beleértve többek közt a követválasztás, a diétai tárgyalások és döntéshozatal módját, az adózók mentesítését a diétai költségek alól, valamint „a rendek közti egyensúly stabilizálását”.⁴ A javaslat legutolsó pontjából világosan látszik, hogy 1790 őszére egyértelművé vált az udvari politikai tényezők számára, hogy megváltoztak az erőviszonyok a magyar rendiségen belül, és saját érdekükben ezek helyreállítását szorgalmazták. Persze nem sok sikerrel, hiszen ez nem döntések vagy szabályozás kérdése volt. A lényeg azonban a kortársak diagnózisa. Az arisztokrácia (és a felsőtábla) súlyának lecsökkenése és a *bene possessionatus* nemesség (a vármegyei követek) politikai súlyának megnövekedése már a század végére végbement.

⁴ MOL A39/1790 [Magyar kancelláriai levéltár, *Acta generalia*, 1790] Nr. 16916 fol.3.

Adók, katonák, diéták

Poór János professzor akadémiai doktori értekezésében évtizedes kutatását foglalja össze a kora újkori közjog kulcskérdéseiről.⁵ Az adózás és a katonaállítás kérdései a 19. század elején kerültek a diétai politika centrumába. (8.) E korszak történetével foglalkozva a szerző nemcsak a vita korabeli elméleti hátterét tárta fel nagy erudícióval, hanem nem volt rest a kérdéskört a kezdetektől feltárva elemezni sem. E hatalmas munkának az eredményeit tartalmazza az *Adók, katonák országgyűlések 1796–1811/12* fejezetei. Az első kettő a 15–17. századról, a harmadik a 18. századról szól, és csak ezután tér rá a 19. század elejének politikai vitáira – tehát a könyv tárgyalja címe ellenére a kora újkor egészét.⁶ Mintegy függelékben pedig közöl diétánként egy korrigált és kommentált listát ezen diéták résztvevőinek számáról egységek szerinti bontásban.

Poór János legelőbb körüljárja az adózás kérdéseit. Amikor azzal találkozik, hogy a 16. századi törvények megpróbálták rendkívüli kötelezettségnek beállítani a nemesi felkelést, amely pedig a nemesség alkotmányos kötelessége lenne, illetve azzal, hogy néha nem lehet megállapítani, hogy a kiváltságosok kötelességüket váltották-e meg a pénzáddal, vagy azt extra segélyként adták, megállapítja: „tudatos törekvés az, hogy az ország alkotmányos honvédelmi kötelezettségei rendi megajánlástól függő, rendkívüli kötelezettséggé váljanak.” Ha pedig „a bandériumok és a megyei hadak tartására a jobbágyok adóját rendelik, akkor a nemesség egyszerűen lerázza alkotmányosan kötelező terheit.” (21–23.) 1439-től 1681-ig összegzi a *decretumok* ide vonatkozó *articulusait* (23–47.), majd levonja vizsgálatainak következtetéseit: mindig jár a királynak a kamarahaszna, amely viszont felolvad a rendkívüli adóban; a *contributio* vagy *subsidiium* csak országgyűlésileg vethető ki; az adót szokás lesz egy idő után előre is kivetni, sőt egyes adófajtákat egyenesen a következő országgyűlésig vetnek ki; mind a kivetések célja, mind az adóalap esetleges; a nemesség sokszor vállal részt az országos adóból, de erre nincs rendszer; a végösszeg nincs megszabva, csak az adóalapra jutó egységnyi adó. (48–50.)

Előbb a korabeli szakirodalmat ismerteti vizsgálatának másik területén, a hadseregállítást tekintve, majd itt is részletesen feltárja a jogi szabályozást a középkortól kezdve. 1810-ben és 1816-ban megjelent kétkötetes munkájában Michael Piringer hangot ad annak a véleményének, hogy a király a középkori és kora újkori magyar hadszerkezet két alkotórészét köteles eltartani: saját bandériumát és a királyi tisztekeit (az erdélyi vajdáét, a székely ispánét, a horvát bánét és a temesi bánét). A kiállítóknak kell viszont eltartaniuk a következő csapategységeket: a királyné saját javai alapján kiállított bandériumát, az egyházi és világi főurakét, a szabad királyi városok bandériumait és a vármegyei bandériumokat. (Az önálló bandérium alsó létszámhatára ötven fő, azon birtokosok, akik ennél kevesebb katonát állítanak, nem saját zászlójuk alatt sorakoztatják fel, hanem a vármegyei bandériumba küldik őket.) Kovachich Márton György alapvetően hasonlóan vélekedett, mégis fontos különbség, hogy szerinte a portális katona és a bandérium állításának kötelessége csak elvi volt, és ha ez elmaradt, nem történt alkotmánysértés. Piringer szerint a jobbágyok bevonása a portális

⁵ Kutatásainak tengelyében Magyarország és Európa 18. századi – 19. századi eleji története áll. Könyvei: *Kényszerpályák nemzedéke*. Budapest, 1988.; *Madame Pompadour*. Budapest, 1988.; *Kompromisszumok kora*. H. n., 1993.; *Hajnóczy József*. Budapest, 1998.; *Az osztrák örökösödési háború*. Budapest, 2006.; Poór János: *Megbékélés és újjáépítés, 1711-1790*. Budapest, 2009. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története* 12. kötet

⁶ Ebből – hadd jegyezzem itt meg – a 19. század eleje egyáltalán nem lóg ki az itt vizsgált kérdések tekintetében, hiába választja el tőle a szokásos kronológiai határvonal. Ugyanezt hangsúlyozta az osztrák tartományok rendiségét vizsgáló William D. Godsey Jr. is egy konferencián.

katonaság kiállításába kései és alkotmányserítő fejlemény volt, míg Kovachich szerint ez sohasem volt egyedül nemesi teher. Ő arra a megállapításra jut, hogy a telekkatonákat nem mindig a telek alapján vetették ki, és hogy a nemesi felkelésre csak a legvégső esetben került sor. Helyettes állítása gyakran meg volt engedve, de ezen túlmenően is változó kört szolgáltattak fel a felkelésre. (51–56.)

A szerző 1435-től 1681-ig gyűjtötte ki a felkelésre és a katonaállításra vonatkozó rendelkezéseket a törvénytárból. (58–85.) Felidézi, hogy Kubinyi András szerint a 15. század végén a bandériumtartó világi főurak megtarthatták és csapataikra fordították az állami adó felét, a kisebb urak, nemesek és egyháziak után pedig a vármegyénél fogták vissza az adó felét, és itt állították ki a bandériumot. „Kubinyi a hadrendszer reformját átmenetinek tartja, és leszögezi, hogy rövidesen visszatértek a korábbi bandériális-portális rendszerhez, s ebben lényegében igaza van.” Azonban: „ha a bandériális-portális katonaság a jobbágyok állami adójából tartják, akkor a bandériális-portális katonaság valójában megszűnt, s az új rendszernek csak formailag van köze elődjéhez.” (64–66.) A 16. században pedig (például 1542-ben) összekeveredett az adóból állítandó katonaság és a nemesség által állítandó katonaság. 1552-ben már bevonják a jobbágyságot is a portális katonaság kiállításába korábban ez nemesi teher volt. Az 1595. évi *decretumot* felidézve a szerző megállapítja a következőket: „A nemesség *de facto* teljesíti katonaállítási kötelességét, de [...] fogalmilag átértelmezi. Alkotmányos kötelezettségét önkéntes segélyben oldja fel.” Végül 1649-ben és 1655-ben az országgyűlés adó és részleges felkelések helyett részben katonatartásról, részben pénzfizetésről rendelkezett, és ebben az alkotmányos katonaállítási kötelezettség feloldódott. (73–83.) Összegzésképp azt állapítja meg Poór, hogy a magyar nemességnek két kötelessége volt: a felkelés és a bandérium (telekkatonaság) kiállítása. Ez utóbbihoz a jobbágyságnak eredetileg semmi köze sem volt, mégis bevonták eltartásába a 16. századtól. A felkelések nem jelentettek állandó terhet a nemesség számára, katonai értékük eleve is csekély volt, majd még tovább csökkent. A felkelésre kötelezettek köre tág volt és rugalmas, a katonaállításnál az adóalap pedig bizonytalan. (86–87.)

A 18. század a negyedik fejezet („Életünket és vérünket, esetleg subsidiumot”) tárgya. Ekkor – a korábbiakkal ellentétben – „contributio alatt a nem nemeseket terhelő adót értik, és nincs olyan országgyűlési törvény, amely a nemesek contributio-fizetéséről szólna. A nemes a subsidiumnak nevezett terhekből vállal részt (amely alatt, a korábbiakhoz hasonlóan, nem feltétlenül pénzt kell érteni.” (91.) Poór János leszögezi, hogy „Szabó Dezső tanulmánya ugyanakkor rég egyértelművé tette, hogy az állandó hadseregről szóló cikkely valójában nem is állította fel az állandó hadsereget, hanem egy régi gyakorlatot törvényesített, és elsősorban a korábban is létező hadsereg ellátását akarta kiszámítható alapokra helyezni, amikor a céljaira rendszeres (bár nem fixált), évente esedékes összeget kívánt biztosítani.” (90.) 1741-ben törvényileg határoztak a felkelésről, és azt részletesen szabályozták. 21 622 gyalogos katonát állítottak ki a portál alapján az adóalap terhére (ennek a kontingensnek későbbi kiegészítését nem is vállalva). Elrendelték a személyes (vagy helyettes általi) felkelést is. Nádori portánként egy lovas kiállításáról is rendelkeztek az 1742-es hadi év végéig. Megszabták a hozzájárulók széles körét (a nemeseken túl például az apácák, a káptalanok, a postamesterek és a szénégetők is hozzájárulással tartoztak.) A királynak kellett eltartania a nemesi felkelést az országhatáron túl. 1741-ben tehát segélyként ajánlották meg az egész felkelést – szemben a korábban szokásos eljárással. Poór véleménye szerint ennek az volt az oka, hogy a nemesség az 1715. évi 8. törvénycikket értelmezve a *subsidium* fogalma alá vonta az *insurrectio* minden elemét a bandérium kiállításán és a személyes felkelés teljesítésén túl. (92–95.) Borosy András és Zachar József úgy vélik, hogy 1715 után is sor került a portális katonaság kiállítására, például 1741-ben. Véleményükkel szemben foglalva

állást Poór János úgy gondolja, hogy „a nemesség szilárd meggyőződése [...], hogy 1715-ben a telekkatonaság intézménye megszűnt, mert a törvény nem említi”, és 1741-ben sem került sor a portális katonaság kiállítására, mert sem a gyalogosok (mivel az adóalapból szerelik fel), sem a portánként egy lovas nem tekinthető telekkatonaságnak: „Azt ugyanis a birtokos nemesek nem »föntartások mellett és a jövődre való minden következtetés nélkül«, hanem nemesi kiváltságaik egyik ellentételezéseként kötelesek tartani.” (89–96.)

A következőkben összegzi a helyzetet: 1715 előtt „1. Az általános felkelés szerves része (jóllehet utolsó sorban) a nemesség személyes felkelése. 2. A jobbágytartó nemesség valamilyen formában jobbágyai után katonát állít. 3. A 16. század közepe óta a katonaállításba bevonják a jobbágytságot is. 4. Nemcsak a jobbágyok, hanem más nem nemesek is részt vállalnak valamilyen módon az általános felkelésekben. 5. A király és a királyi tisztek bandériumai, később a király által magyarországi és külföldi (adó- és más) jövedelmeiből tartott csapatai mellett a felkelések mind jelentéktelenebb szerepet játszanak. 6. Az általános (és részleges) felkelésben való részvétel alkotmányos kötelezettség.” 1715 után (mint 1741-ben kiderült) gyökeres átértelmezés történt: a rendek szerint csak a személyes felkelés és a bandériumállítás kötelező. (97–98.)

Ezen alapos és hosszúra nyúló felvezetés után érkezi el a 19. század elejének országgyűléseire, amikor a különböző politikai nézetek az adózás és a katonaállítás kérdéskörében csaptak össze. „A nemesség célja egyértelmű” – írja a szerző –: „az ajánlatokat rendi kontroll alatt kell tartani. A lehetséges legnagyobb rendi kontroll pedig akkor érvényesül, ha terheket az ország segély formájában vállal, s a nemesség mindent elkövet, hogy így legyen.” (107.) Annak tulajdonítja a *ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat* elv visszatérő ismételtetését a vitában, hogy olyan határesetekről folyt vita, amelyek kapcsán esetleg a telekhez lehetett volna társítani a közterhet. Felmerült ugyanis, hogy be lehet-e katonákat szállásolni a szabad királyi városban élő nemesekhez. Másfelől az armalista háziadó-fizetési gyakorlata volt zavaró a nemesi adómentesség doktrínájának szempontjából. Szintúgy sérelmesnek tartották a rendek, hogy a *contributio* a Bánság megyéiben (a többi megyétől eltérően) a földre volt kivetve, és törekedtek annak elismertetésére, hogy a föld nem adóköteles, még a nem nemesi birtokban lévő föld sem. (110–20.)

A hadiadó kérdésével kapcsolatos problémakört a szerző a következőképpen összegzi: „1. Kétséges törvények és kétségek nélküli nemesi közvélekedés szólnak) amellel, hogy a *contributio* Magyarországon a nem nemeseket sújtja. A nemesi társadalom fel van mentve alóla. 2. A nemesi csoportokat érintő armalista taksát a sorait záró nemesi társadalom nemcsak terminológiailag határozza el a nem nemesi *contributio*tól, hanem küzd a felszámolásáért. 3. A nemesség történetileg kétséges, aktuálisan téves meggyőződése, hogy az adófizetési kötelezettség Magyarországon személyre szól (hogy a közterhek semmiképpen nem kötődnek a fundushoz). A történeti kétségek az országgyűlésen nem kerülnek szóba, a meggyőződést cáfoló aktuális gyakorlatot – kétségtelenül: a kivételeket (városi nemesi fundus, a bánáti megyék adózása stb.) – az országgyűlések megkísérlik részben vagy egészben a nemesi meggyőződés szerint alakítani. Rész sikerrel vagy sikertelenül. 4. Egy egyszerű adóemelési vitája is megmutatja, hogy az elvileg is sok kétséget kiváltó *contributio* ügye gyakorlatilag is problémák sorát veti fel: regionális problémák (partiumi megyék, Horvátország adózása), portakiigazítás ügye, mentesítettek köre stb.” (127.)

A hadkiegészítés és a hadseregellátás kérdése gyakorta került a diéta napirendjére a századforduló francia háborúinak idején. Artikulusok rendelkeztek katonák, továbbá termény, ló és ökör megajánlásáról (1796:2. tc.), a három évre szóló hadkiegészítésről, háború esetén további újoncok kiállításáról (1802:1. tc.), az újoncokon túl a vagyon és a jövedelem egy hányadának megajánlásáról (1807:1. tc.), majd ismételt újoncok (1808:6. tc.), illetve

termények (1812:1. tc.) megajánlásáról. Döntő viszont Poór szerint az, hogy mindezek *subsidiurnak* minősültek, tehát *ad hoc* jellegűek voltak. (127.) 1807-ben és 1811-ben arról vitáztak az országgyűlésen, hogy a megajánlásért cserében szabjanak-e feltételeket, illetve, hogy békében adjanak-e egyáltalán *subsidiurnot* az uralkodónak. (128–130.) Míg korábban a diéta szabott mennyiséget ajánlott meg – példának okáért 1796-ban (újoncok, illetve rozs, zab, ökör, ló) – majd ezt kivetették a törvényhatóságokra, 1807-ben 1%-os vagyonadóról és az éves jövedelem egyhatodának befizetéséről döntöttek – nem kis ellenkezés leküzdése után. (133–138.) Végeredményben – mondja a szerző – „a terminológiai harcban a rendiség – tetszik, nem tetszik – legyőzte a királyt.” Neki mindig kérnie kellett a *contributio* emelését, és ezért viszonzást vártak tőle. Mire inkább *subsidiurnot* kért, ami viszont csak eseti volt. (143.)

1802-ben az uralkodó a hadsereg kiegészítését kérte toborzás helyett (a *capitulatio*, tehát az előre megszabott szolgálati idő bevezetésével, ami a gyalogságnál tíz, a lovasságnál tizenkét évet jelentett): az ország gondoskodjék a 64 000 főnyi katonaság fegyverben tartásáról. A diéta előre megajánlott 12 000 újoncot egy esetleges három éven belüli háború esetére, de őket már a fogyaték pótlása nélkül. (147.) A megajánlás vitájában a rendek elvi pozíciójukhoz ragaszkodva tettek eseti gyakorlati engedményeket: „A hadsereg kiegészítése békében a király dolga. (Ezzel szemben most ezt a rendek átvállalják.) A hadsereg kiegészítése háborúban országgyűlési tárgy. (A rendek továbbra is így vélik, mégis, háború esetére – béke idején – előre megszavaznak egy bizonyos újonclétszámot. A háború kitörésekor tehát, szemben a szabállyal, nem kell országgyűlést összehívni ahhoz, hogy a megszavazott újoncok kiálljanak.) A hadsereg kiegészítésének szokásos módja a toborzás. (Ezzel szemben a rendek a toborzást felfüggesztik.) A katonai szolgálat ideje örökös. (Ezzel szemben a rendek ráállnak a határozott ideig tartó, leszereléses rendszerre.) Az elkövetkező országgyűlések tanúsága szerint a rendek elhibázottnak tekintik 1802-es döntésüket.” (150–151.) Hiszen hiába szerettek volna visszatérni a toborzós rendszerre 1807-ben és 1808-ban, végül mégis elrendelték előbb 12 000, majd – háború esetére – 20 000 újonc sorozását. (151–162.)

A századfordulón a rendi álláspont két kérdést tekintve is merev elutasításban kristályosodott ki a nemesi felkelés problémakörét illetően. Egyfelől azt vélelmezték, hogy a portális katonaság kiállításának kötelessége elenyészett, másrészt pedig azt állították, hogy az *insurrectio* országgyűlési tárgy, hiszen pontos módozatait a diétának kell szabályoznia. Még József nádornak a nemesi felkelés reformját szorgalmazó terjedelmes közjogi munkája is ezt az álláspontot osztotta. (163–169.) „Azt senki sem tagadja – írja Poór János –, hogy a nemességnek alkotmányos kötelessége a felkelés, de a felkelések felajánlása mindig olyan feltételekkel történik, amelyek azokat – több elemükben – *subsidiurnmá* minősítik.” (172–173.) 1805-ben például a személyes felkelésen túl megajánlották két lovas és hat gyalogos katona kiállítását is nádori portánként (173.), de ragaszkodtak ahhoz, hogy „a királyt nem az általános, hanem csak a személyes felkelés és a bandériumok kiállításának országgyűlési kérése, nem pedig a felkelés kihirdetése illeti meg.” (175.) 1808-ban a bandériumokról vitáztak. A személynök és a kisebbség a portális katonasággal azonosította ezeket, a többségi álláspont szerint viszont már nem is érdemes foglalkozni a bandériumok feledésbe merült ügyével. (178–180.) 1808-ban megajánlották a nemesi felkelést három évre előre, az tehát összehívható volt szükség esetén. Minden nemesi család köteles volt kiállítani egy felkelőt vagy helyettest (jövedelemtől függően lovast vagy gyalogost). Egy felkelési pénztár segítette a szegény nemesek felkelését. Hosszú lista készült a mentesítettekről (tanárok, orvosok, hivatalnokok stb.). Emellett még megajánlottak 20 000 katonát is *subsidiurnként*. (184–192.) A nemesség véradójának terhe mindig csökkent, vonja le a következtetést Poór: a ka-

tonatartási kötelezettség megszűnt (előbb a *miles continuus*, majd a portális katonaság, végül *de facto* a bandérium). Amikor pedig a nemesség javaiból is áldozott, a haza megmentőjének tüntette fel magát, nem pedig azt hangoztatta, hogy mindez csupán kötelessége. (194.)

A monográfia három csoportban tárgyalja a király és rendek konfliktusait. Azon ellentétek sorolhatók az első csoportba, amelyek tekintetében az uralkodó és a magyar rendek jogértelmezése eltért. A devalváció problémája kiemelkedik ezek közül. Az 1811–1812. évi országgyűlés döntően a pénzügyi szanálással foglalkozott. A közjogi aspektus azonban mindvégig dominált a szakmai megközelítés felett. A diéta törvénytelennek és elfogadhatatlannak minősítette az új pénzügyi rendszert, Bécs pedig lényegében évi 3 millió forintot várt Magyarországtól garanciavállalás címén (hozzájárulásképp a stabilizációhoz), ráadásul egyszeri 12 milliós *subsidium*-ot. A két álláspont olyan messze volt egymástól, hogy a két félnek a diétán nem sikerült kompromisszumos megoldás találnia, elsősorban az udvar merev álláspontja miatt. A diéta szétoszlott a király kívánságainak teljesítése nélkül, a rendek által kifogásolt pénzügyi rendszer fenn-, a válságkezelés pedig elmaradt. (196–225.) „A fentiekől eltérő jellegűek azok a konfliktusok, amikor a király és a rendek nem értelmezik másként a törvényeket, hanem a király – a rendek szerint – megsérti azokat, vagy akadályozza érvényesülésüket.” (225.) Főként a sérelmek tárgyalásának megakadályozásáról és az 1791-ben kiküldött bizottságok munkálatainak tárgyba vételének állandó elhalasztásáról van szó. (225–226.) Végül, ahogy azt a *subsidium* és a katonaállítás kérdésében láttuk, állandó jelenség a játékszabályok önkéntes megsértése a rendek részéről, mindig hangsúlyozottan csak eseti engedményként. (229.)

Poór János kemény ítéletet mond mindkét félről. Az alkotmányt felforgató idegen királyi hatalommal szembeálló rendiség nem az ország érdekeit képviselte, bármit is gondolt magáról, az ő szerepük – ahogy arra már Berzeviczy Gergely is rámutatott – „intellektuálisan és politikailag szerény, erkölcsileg kétes”. (232.) De a másik fél sem jobb a Deákné vásznánál: „Bécs elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a magyar országgyűlések döntően nemes résztvevői időről időre eljátszhatták eme szerepüket. [Tudniillik a szegény nép védelmezőjét.] A Magyarországgal szemben évtizedek óta kormányzati szinten gyakorolt gazdasági és kereskedelmi diszkrimináció, a jakobinus mozgalom lelepleződését követő bosszú, tetszik, nem tetszik, helyzetbe hozta és helyzetben tartotta a politikai vélemény nyilvánítására, esetleg az udvarral szembeni fellépésre egyedül képes nemesi társadalmat. Az udvar nem tett semmit a nemesség álságos szerepjátékának leleplezése érdekében. Tehetett volna. Elő kellett volna venni a nemesi kiváltságok ügyét. [...] Ki nem mondott, nem nagystílű alkuról van szó. Az udvar Magyarország nyíltan vállalt diszkriminálását mindig előszeretettel indokolta a nemesség előjogaival, mindenekelőtt adómentességével. Ha komolyan fellépett volna a nemesség (előjogai) ellen, nem maradt volna érve a diszkrimináció indoklására. [...] Az ország hosszú távú érdekei, a társadalom több mint kilencven százalékának a sorsa nem foglalkoztatta a politikai elitet. Néhai nagybátyjával, II. Józseffel szemben a királyt sem.” (232–233.) A politikai jogok kiterjesztése nem is került a napirendre ezeken a diétákon: „hogy léteznek olyan fogalmak, mint szabadság, tulajdon, közteherviseles, népképviselés, törvény előtti egyenlőség, 1796 és 1812 között nem merülnek fel magyar országgyűlésen.” (237.) A szerző úgy találta tehát, hogy a korábbi historiográfia negatív ítélete a korszakról csak annyiban módosítható, hogy a politikai gondolkodás kisebbségét, egyes egyéni teljesítményeket mentesíteni lehet alóla, de az általában helytálló a nemesi társadalomra vagy a diétai politikai elitre nézve. (7., 15.)

Miképpen már abban a korban is aulikus és rendi értelmezések álltak szemben egymással a *subsidium* és az *insurrectio* kérdésében, úgy ma is lehetőség nyílik arra, hogy más in-

terpretációt fogalmazzunk meg egyes kérdésekben, mint ahogy azt a tárgyalt monográfia szerzője tette. Poór olvasatában sok helyütt az elvek vannak a középpontban, például amikor azon véleményének ad hangot a 16–17. századi adózással kapcsolatban, hogy a magyar nemesség nem teljesítette kötelezettségét, amikor rendkívüli megajánlásnak állította be azt, hiszen kiváltságaiért cserébe az ország védelmével tartozott. „Vizsgálódásaim középpontjában elsősorban az áll, hogy a törvények (az »alkotmány«) szerint milyen honvédelmi terheket visel a magyar nemesség, amely ezekkel – honvédelmi terheivel – indokolja, hogy politikai és törvény előtti előjogokat élvez a társadalom több mint 90 százalékaival szemben” – írja. (57.) Az olvasónak azonban lehetősége van másképpen elhelyezni az értelmezés hangsúlyait. Mondhatjuk azt is, hogy ebben az időszakban a rendek kezében volt az adó-megajánlás joga, és a fejedelmek vagy pénzt kaptak tőlük, vagy katonát; illetve, hogy a korszakban csupán másodlagos volt az, hogy a nemesség hozzájárult-e ehhez saját erszényéből. (Ezt természetesen akkor tették meg, amikor már nagyon meleg volt a helyzet.) Talán a kortársak is ezt a nézőpontot preferálták. Például 1598-ról a szerző így ír: „a nemességnek a katonaállítás nem rendkívüli (contributio, subsidium jellegű) kötelessége: jobbágyság után régóta portális katonát kell tartania. Azzal, hogy most adó fejében állít katonát, lényegében rendkívülivé teszi – egyébként nem rendkívüli – katonaállítási kötelességét. Egyszerűbben szólva: a nemesség nem állítja ki a rá nézve kötelező telekkatonaságot, hanem önkéntesen siet az uralkodó segítségére.” (40.) Ezt az esetet úgy is lehetne értelmezni, hogy ez felelt meg a konkrét időszak politikai erőviszonyainak, a magyar rendiség előretörésének. Az uralkodó feltehetően azért is egyezett bele ebbe a megoldásba, mert így egyszerűen jobban járt. Lehet, hogy elvárták tőle, hogy hálás legyen valamiért, ami talán amúgy is járt volna neki, de a döntő szempont a tizenöt éves háború időszakában talán mégsem ez lehetett, hanem az, hogy összesen mennyi adót kap. 1556 és 1593 közt a birtokosok egyáltalán nem járultak hozzá „saját erszényükből” a jobbágyok adójához, 1595-től 1604-ig viszont ez történt minden egyes esetben.

Amikor pedig arról van szó – akár a Jagelló-korban vagy 1552-ben –, hogy a portális-banderiális katonaság egy részét az állami adóalap terhére állítják ki, kétségteljesen lehet ugyan úgy érvelni, hogy a nemesség már nem teljesíti alkotmányos kötelességét –, de talán úgy is lehetne gondolkodni, hogy a gyakorlat már átértelmezte az alkotmányos kötelességeket egy szokásjogi rendszer keretei közt az évtizedek, sőt évszázadok múltával. Miért éppen az első, a zsigmondi forma lenne az alkotmányos, és az összes többi ettől eltérő, de a korban a felek által láthatóan elfogadott, hisz *decretumba* iktatott és alkalmazott forma pedig alkotmányellenes? Éppen ez a tényező kölcsönöz különleges jelentőséget a magyar történeti fejlődés intézményei vizsgálatának: a rugalmas szokásjogi rendszerben ezen intézményi változások képezik le és rögzítik az utókor számára a politikai erőviszonyok változásait.⁷ Az élő jogszokás nem volt gyengébb a törvényénél, sőt esetenként azt lerontani is képes volt. Ezért azt is lehetne mondani, hogy az időlegesen erősebb helyzetben lévő nemesek az általuk felállítandó katonaság céljaira sikeresen eltérítették az állami adó felét a Jagelló-kor egy időszakában, illetve fogalmazhatnánk úgy is, hogy nemcsak a földesurak költségére, de a jobbágyok terhére is állítottak katonákat 1552-ben a porták után: minden húsz jobbágy után két-két lovas, illetve egy-egy gyalogos katonát.⁸

⁷ Példának okáért a *contributio* és a *subsidium* fogalmak 18. századi szétválását is lehetne akár úgy is értelmezni, hogy ekkor jön létre a birtokos nemesi adómentesség, és ennek folyománya ez a fogalmi tisztázódás. A nemesi adómentesség kérdéséről lásd: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 2006. 145–161.

⁸ 1552:3. tc.

Ebből a nézőpontból világosnak tűnik, hogy – ahogy azt Poór János is mondja – az 1715. évi 8. törvénycikk semmiféle változást nem jelent. Az a kérdés, hogy ha csak felkelés és bandérium van, akkor létezik-e telekkatonaság, csupán a 19. század problémája volt. A 18. század elején ez a két dolog még egyértelműen ugyanazt jelentette: a portális alapon kivetett katonaság kiállítását magán- és a vármegyei bandériumok formájában. Az 1741. évi nemesi felkelés példája is emellett tanúskodik. Poór az elvekhez ragaszkodva foglal úgy állást – Borosy András és Zachar József véleményével szemben –, hogy 1715 után már nem került sor a portális katonaság kiállítására. Pedig egyszerűbb lenne az intézmény fejlődéséből kiindulnia. Maga említi, hogy nem is érti, hogyan szólhatott az *articulus* 18. paragrafus a portális lovasok személyes vezetéséről (93.): „Szabad lesz pedig azoknak, a kik saját személyökben kelnek fel, a portáiktól állítandó katonákat maguknak vezetni.”⁹ Éble Gábor pedig idézi Esterházy (Pál) Antal herceg esetét, aki egész ezredet ajánlott a királynőnek – majd úgy szerette volna teljesíteni ezt a felajánlását, hogy csupán kiegészíteni szerette volna a rá jutó 700 portális lovas egy teljes lovasezredre. (Ezt Bécs természetesen nem fogadta el.)¹⁰ Minderre az a legegyszerűbb magyarázat, hogy 1741-ben a birtokosok által az adózás alapegységéül szolgáló úgynevezett „nádori” portáik után kiállított egy-egy lovas tekintették portális katonaságnak, amelyből egy-egy bandérium is összeállhatott a nagybirtokosok esetében a régi rend szerint, és amelyet akár maguk is vezethettek. Tehát az ő számukra nem volt kérdés, hogy létezik-e portális-bandériális katonaság. Annak kiállítását ők a nádori portánkénti egy lovas kiállításával vélték letudni, jóllehet ez a „porta” már köszönő viszonyban sem volt a 16. századi törvények porta-fogalmával.

Ezért nehezen védhető állításnak tűnik, hogy ekkor úgy vélték volna, hogy a portális katonaság kiállításának kötelessége elenyészett. (163.) Ez a felfogás még egyértelműen nem érvényesült az 1742. és 1744. évi *insurrectiók* kiállításánál. De egyébként is: ha nem lett volna semmiféle portális katona-állítási kötelezettség, milyen alapon állították volna ki a bandériumokat? És láttuk, hogy a 19. század eleji vitákban már – logikusan – inkább rögvest megfeledeztek volna a bandériális katonaságról is. Én a magam részéről annak tulajdonítanám ezt a többségi álláspontot, hogy az utolsó nemesi felkelés óta eltelt hosszú idő teret engedett a rendi előretörés érvényesülésének a rendi dualizmus flexibilis szokásjogi rendszerében a 18. század dereka és a 19. század eleje közt. Sőt ez tükröződik abban is, hogy a bandériális-portális katonaság idővel a ritkán meghirdetett nemesi felkelés részévé vált, illetve hogy ekként a diéta hatáskörébe került (ha nem is a meghirdetés, de legalábbis a részletek szabályozása révén). Azon talán túlságosan is szigorú ítélet helyett, hogy az *insurrectiót* lényegében *subsidiummá* minősítették a 19. század elején, s ily módon a magyar nemesség kibújt alkotmányos kötelezettségének teljesítése alól (172–173.), a fentebb körvonalazott gondolatmenet részeként azt is mondhatnánk, hogy itt a rendi jogkiterjesztés egyik elemével találkozunk. (A rendek végül is sohasem mondtak nemet az uralkodónak a felkelés tekintetében, csak igyekeztek kialkudni a számukra legelőnyösebb feltételeket, esetleg ellenszolgáltatásokat.)

Az 1741. évi 8. törvénycikk leszögezte, hogy a hitlevél közös értelmezési klauzulája nem vonatkozik a *ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat* elvre. Poór János fenntartá-

⁹ 1741:63. tc.

¹⁰ Éble Gábor: *Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 10. évf. (1897) 575. Berkó István ugyanakkor arról tud, hogy Esterházy Pál (Antal) herceg Sopronban felállított huszárezredében 500 toborzott lovas volt 400 portális mellett, s a herceg 100 huszárját a Ghillányi-huszárezredbe osztották be. (Berkó István: *A magyarság a régi hadseregben*. Budapest, 1926. [= Melléklet a Magyar Katonai Közlöny, 1926. évi 11–12. füzetéhez.] 28–29.)

sait hangoztatja abban a tekintetben, vajon ez összhangban van-e a 16–17. századi szokással. (107–109.) Mivel azonban a hadiadó telekhez kötése csupán az 1728–1729. évi diétán került a politikai viták homlokterébe, nem biztos, hogy érdemes a megelőző századokból kiindulni. (A régi szokásra való állandó hivatkozás csupán a kor diskurzusa által megkívánt sallang volt.) Mintha ambivalens lenne a szerző álláspontja a 19. századi diéták tárgyalásakor. Érezhetően elítéli a rendeket, akik kénytelenek hátrálni a hadsereg-kiegészítés kérdésében, mindössze az elvi jogfenntartás fügefalevelével takargatva pozícióvesztésüket, vagy hogy megelégszenek a problémák jelzésével a sérelmek ügyében, már nem is várva el ezek rendezését – de ha a rendek sikeresen megőrizték volna minden jogukat, feltehetően jogos kritikával illetné őket ezen a ponton is azért, mert kiváltságvédők és szűklátókörűek. Más megközelítésnek is lenne létjogosultsága.

A századforduló amúgy is változást hozott. A rendi pozíciók gyengülésének folyamatát láttuk megnyilvánulni nemcsak a hadkiegészítési rendszer végleges megváltoztatását illetően,¹¹ hanem a pénzügyi reform kezelésében és abban is, hogy gyakorlattá vált az 1791-ben kiküldött bizottságok munkálatai tárgyba vételének állandó elhalasztása és a sérelmek tárgyalásának megakadályozása. (225–226.) A 18. századi diétákon még elképzelhetetlen lett volna, hogy a király semmit se orvosoljon a neki felterjesztett sérelmekből.

A nyilvánvaló változás mögött talán nem tévedés a külső tényezők hatását látni. A kilencvenes évek első fele és a reformkor közé beiktatózott három évtized a francia forradalom hatása következtében: a forradalmi terror visszadöbentő tanulságai, a magyar jakobinusok bénító emlékezete, a forradalmi, majd napóleoni Franciaország elleni elhúzódozó háború, végül az ellenforradalmi Szent Szövetség berendezkedése révén. Ekkor ugyan a politikai (és társadalmi) reformok lekerültek a napirendről, de az 1790-es évekig vezető folyamatok nem törtek végleg meg. Bár a magyar rendiség pozíciója ismét meggyengült az uralkodóval szemben, miként szűk egy évszázaddal korábban is, a századforduló időszakában a magyar rendiségnek a 18. század folyamán átrendeződött politikai struktúrái megőrződtek és megszilárdultak, hogy a bennük rejlő potenciál azután a reformkor időszakában bontakozhassék ki a maga teljességében a liberális reformprogram jegyében.

Tanulságok és tendenciák

Döntően a nemzeti romantika jellemezte a 19. századi magyar történetírást a század derekának pozitívista kezdeményezéseinek háttérbe szorulása után. A 18. századi magyar történelem megítélése erről a kiindulóponttól és a politikátörténet hegemoniája mellett elsősorban a magyar rendiség mellett és az idegen központosítás, illetve abszolutizmus ellen történő állásfoglalást jelentette. Ezt az erőszakos ellenreformáció elítélése árnyalhatta egyfelől, a modernizáció igénye pedig másfelől.¹² A 20. század nagy ívű történeti interpretációiban megfigyelhetjük ez utóbbi szempont felerősödését. Ezt láthatjuk példának okáért a század elejének két reprezentatív munkájában, a Hóman-Szekfű-féle *Magyar történetben* és a Domanovszky Sándor szerkesztette *Magyar művelődéstörténetben*. Mind Szekfű Gy-

¹¹ A toborzás háttérbe szorulása persze nem ekkor történt meg, hanem már hosszabb ideje zajlott.

¹² Kevés az olyan álláspont, mint Grünwald Béla kortársai által is igen vitatott könyve, amely egyértelműen a rendiség ellen szól, és a központosító államhatalomnak fogta pártját – ráadásul nyilvánvalóan (ahogyan azt már akkor sem mulasztották el kiemelni) aktuálpolitikai szempontok befolyása alatt: Grünwald Béla: *A régi Magyarország, 1711–1825*. Budapest, 1888. Vö.: Mocsáry Lajos: *A régi magyar nemes. Észrevételek Grünwald Béla „A régi Magyarország” című munkájára*. Budapest, 1889.; Lackó Mihály: *Halál Párizsban. Grünwald Béla történész művei és betegségei*. Budapest, 1986.

láról, mind a *Magyar művelődéstörténet* harmadik kötetét szerkesztő és ahhoz kismonográfia terjedelmű bevezető tanulmányt író Wellmann Imréről az látszik, hogy ambivalens a viszonyuk a 18. századi magyar rendiséghez. Melléállnak ugyan, mert magyar, de ugyanakkor vele szemben foglalnak állást több tekintetben. Az idegen királyi hatalom, a felvilágosult abszolutizmus által képviselt haladás ugyanis már a nemzetihez hasonló súlyú érték az ő számukra. Mindkettőjükre igaz, hogy egy nemzeti abszolutizmussal tudnának azonosulni szívvel-lélekkel, de Mátyás királyt mégsem lehet beleírni minden század magyar történelmébe. Wellmann elítéli ugyan az anakronisztikus magyar rendiséget, de mivel ez képviseli a magyar nemzeti szempontokat a kor politikai küzdelmeiben, egyfajta szükséges rosszként mégis elfogadja azt.¹³ Szekfű inkább a központi hatalom mellett foglalna állást annak felvilágosult volta miatt, mégis büszkén konstatálja, hogy a 18. század elején csak a magyar rendiség volt képes kompromisszumra kényszeríteni az abszolutizmust. Értékrendjében a haladás-pártiság nem olyan erős, hogy teljesen el tudná nyomni a nemzeti szempontokat.¹⁴ Ebben a tekintetben átbillenés következik be a 20. század második felének történetírásában, különösen a Molnár Erik-vitát követően. Ekkor már nem enyhítette a nemzeti elfogultság (a „nacionalizmus”) a haladás (a „társadalmi haladás”) szempontjából meghozott történelmi verdikteket.¹⁵ Ez tapasztalható a szocializmus reprezentatív magyar történelmi szintézisében, annak Ember Győző által írt 18. századi politikátörténelmi fejezeteiben is. Szerinte önző kiváltságvédelem jellemzi a magyar rendiséget, a haladás az abszolutizmussal, különösen a felvilágosult abszolutizmussal van összekapcsolva.¹⁶ Kosáry Domokosnak a 18. század magyar művelődéstörténetéről írott nagyszabású monográfiája hasonlóan ítél: a rendiség erői általában retrográd tendenciát képviselnek, és nem kapnak felmentést nemzeti szempontból. Velük szemben Kosáry a késő barokkot elhagyó és a felvilágosodás felé induló nemesek kis csapatával azonosul.¹⁷ Bő száz év alatt a kérdésben a magyar történetírás tehát teljes fordulatot írt le a történészek által vallott értékrend módosulásának következtében: a Habsburg-abszolutizmussal szembenálló 18. századi magyar rendiség a történelmi munkák főhőséből azok negatív figurájává vált.

Az itt vizsgált szerzők közül Poór az egyetlen, aki a magyar történetírói hagyományba illeszkedve – és a közelebbi érintettség okán érthető módon – egyértelmű értékszempontoktól vezérelve foglal állást. Általában a kora újkori, kifejezetten pedig a 18. századi magyar

¹³ Wellmann Imre: Barokk és felvilágosodás. In: uő. (szerk.): *Barokk és felvilágosodás*. Budapest, 1941. [= Domanovszky Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet* IV. kötet]

¹⁴ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet* VI. kötet: A tizennyolcadik század. Budapest, é. n. A század végéről írva pedig Szekfű úgy értékeli a rendiség helyzetét, hogy a „rendi nacionalizmus” leszámolt a változtatás igényével, eltemetve a „felvilágosodott rendiség” korábbi kezdeményezéseit. (Miskolczy Ambrus: *Egy történészvita anatómiája. 1790–1830/1848: folytonosság vagy megszakítottság?* (avagy: „Mit üzent Kossuth Lajos?”) Aetas, 20. évf. (2005) 1–2. szám 170–175. Ugyanezt a szöveget némileg kibővítve megtalálhatjuk monográfiájában annak első feleként: *A felvilágosodás és a liberalizmus között*. Budapest, 2007. 7–96.

¹⁵ Vermes Gábor hasonló megközelítést alkalmazva a történetírásnak „a haladó eredményekre és a progresszió aktuális szerepére” összpontosító „progresszív” iskolájáról, egy „jóindulatú ortodoxiáról” beszél a hatvanas évektől kezdődő időszak, különösen Kosáry Domokos történetírása kapcsán. (*Tradicionalizmus és a modernitás hajnala a 18. századi Magyarországon*. Aetas, 20. évf. (2005) 1–2. szám 214–215.)

¹⁶ Ember Győző: *Magyarország a Habsburg-birodalomban*. In: uő. – Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története 1686–1790.*; Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1983².

¹⁷ Kosáry: *Művelődés* 342.

rendekkel kapcsolatban az ő esetében is a haladás, a társadalmi igazságosság az a központi érték, amely meghatározza értékítéleteit, miként Ember Győzőnél vagy Kosáry Domokosnál. A külföldön született munkák nagyobb távolságtartással szemlélik ezt a régi históriát, ítéleteik hűvösebbek, egyben pedig lehetőségük támad arra is, hogy helyet adjanak kisebb tényezőknél, hogy ezek rendezzék el az összképet történeti narratívájukban.¹⁸

Jean Bérenger és Kecskeméti Károly könyvének végkicsengése előbb a magyar rendiség által képviselt parlamentáris hagyományok dicsérete, majd annak a hanyatlásnak az ábrázolása, amely során a magyar politikai intézményrendszer és elit a 19. század második felében képtelenné vált arra, hogy megfeleljen az új kor támasztotta kihívásoknak, és ezért elvesztette dicséretre érdemes tulajdonságait. Poór János fő állítása az, hogy a magyar nemesség nem tett eleget még a rendi alkotmányban foglalt kötelességeinek sem, és az uralkodó megkísérelhette volna megadóztatását a *Corpus Juris* alapján is. Bahlcke arra törekszik, hogy markánsan új tézist állítson fel egy viszonylag kevésbé kutatott témában. Sok dolgot helyez új megvilágításba, amikor a magyar főpapság és a Habsburg uralkodók viszonyának 18. századi megromlását elemzi, de tézise talán nem eléggé megalapozott a kronológia tekintetében. Barcsay Ákos strukturális elemzésével a magyar rendiség fontos jellemzőit állapítja meg, ugyanakkor az időtényező elhanyagolásával (pontosabban szándékos kiküszöbölésével) sok mindent elveszít.¹⁹ Központi értéke a kompromisszum, a megegyezés: azt helyesli, ami ennek kimunkálását segíti. Evans főszereplői a Habsburgok oldalán szerepet vállaló felvilágosult magyar nemesek. Ők jelentik a Habsburg uralkodók és a magyar rendiség közti legfontosabb kapcsolódási pontot. Mivel a kiváló walesi szerző tanulmányai két évszázadot ölelnek át (legalábbis a Habsburg–magyar viszony tekintetében), az olvasó világosan látja, mennyivel kompromisszumképesebb voltak a felek a 18. században, mint a 19.-ben. A megegyezés gondolata láthatóan pozitív értéktöltetet hordoz az ő szövegében is.

Az egyes munkákat egymás mellé állítva természetesen kiderül, hogy eltérő álláspontokat fejtenek ki bizonyos kérdésekben. Ami példának okáért a korona és az egyház barokk szövetségét illeti, Evansnál a hangsúly a két fél közti kapcsolaton lesz, nem pedig a konfliktuson (mivel azt más szinten nézi, mint Barcsay). Bahlcke is személyi szinten vizsgálódik, de nála az csak kiindulási pont, az e fölötti, első intézményes szintnek, azaz a testületnek, a csoportnak van számára a legnagyobb jelentősége, és narratívájában az említett viszonyt ismét csak konfliktusba fordulóként ábrázolja. Kecskeméti úgy ítéli meg, hogy Ferenc József 1849-ben az orosz beavatkozás kérésével lemondott Ausztria nagyhatalmi rangjáról: „Amit öt nemzedék Habsburgjai építettek nagy minisztereikkel, a Kaunitzokkal és Metternichekkel, azt kevesebb mint egy év alatt romba döntötte utódaik alkalmatlansága, akik a forradalmi válság idején álltak a helyükön.” (Bérenger – Kecskeméti 309.) Robert Evans ellenben könyvének egy terjedelmes fejezetét szentelte annak, hogy bemutassa: miképpen ment keresztül Ausztria látványos modernizáción az 1850-es években. Továbbá a diplomáciatörténet is úgy tartja általában, hogy Ausztria, majd a kettős monarchia a nagyhatalmak

¹⁸ Kecskeméti rámutat arra, hogy az 1840-es években a liberális ellenzék programja az a közteherviselés volt, amelyet Kollonics Lipót képviselt a 17. században, Mária Terézia, II. József és a rendszeres bizottsági munkálatok pedig a 18. században – de hiába. (Bérenger – Kecskeméti, 254.) Vagyis a reformkori rendiséget már könnyű feladat pozitív hősként beállítani a haladásközpontúság jegyében is.

¹⁹ Emellett azon is el lehet gondolkodni, hogyan alakult volna vizsgálata, ha tárgyalta volna a 18. század negyedik koronázását is, az 1792. évi koronázó országgyűlést, amelyet a megelőzőhöz képest egész más hangulat jellemzett: konfliktusok helyett kölcsönös engedmények, szinte harmónia.

sorába tartozott egészen 1918-ig, tehát úgy tűnik, hogy Kecskeméti Károly elvetette a súlykot fent idézett megállapításával. Evans 1764-ről tett megállapítása sem cseng igazán egybe Joachim Bahlcke szembefordulási tételével. Szerinte a diétán tapasztalható politikai harc sok tekintetben árnyékbokszolás volt csupán, hiszen a magyar katolikus hierarchia kulturális tekintetben szintén változott, összhangban az abszolutizmus reformjaival. (24–25.)

A vizsgált munkák közt kínálkozó párhuzamok jóval inkább szembetűnőek a nézeteltéréseknél. Példának okáért Kecskemétihez hasonlóan R. J. W. Evans is a nyelvi nacionalizmust látja a bajok kútfejének. Barcsay Ákos könyvének lényege az, hogy a trónra lépések vizsgálatával feltárható a 18. századi Habsburg–magyar viszony strukturális állandósága. Jean Bérenger és Kecskeméti Károly pedig a diéta hosszú távú vizsgálatok fedezik fel ugyanazt: „A Habsburgok Magyarországnak történetét kísérő válságok mind ugyanazt a sémát követték. A bécsi udvar, nem törődve a »sarkalatos törvényekkel«, kikezdte a nemesi nemzet privilégiumait, amire ez a nemzet polgári engedetlenséggel, lázadózással vagy néha fegyveres lázadással válaszolt. Akármennyig tartott az országgyűlések közötti szünet, tíz, tizenöt, sőt harminc évig is, mint 1662 és 1681, 1685 és 1708, 1765 és 1790, 1812 és 1825 vagy 1849 és 1861 között, a folyamatosság automatikusan és azonnal helyreállt, mihelyst az országgyűlést összehívták.” (425–426.)

A legfontosabb tanulság azonban a 18. századi magyar rendiség történetét tárgyaló vagy érintő legfontosabb monográfiák és Evans nagyjából szerves egészé gyűrt egyszerezős tanulmánykötete kapcsán az, hogy mely kutatási irányok bizonyultak a leginkább gyümölcsözőnek, mely tematikát érdemes a magyar történészeknek preferálniuk saját kutatásuk irányának kijelölésekor. Barcsay könyvének kiemelkedő mozzanata a főméltóságok közvetítő funkciójának elemzése. Az egyik különbség Jean Bérenger és Kecskeméti Károly fejezetei között az, hogy közös könyvük második részében sokkal több mindent megtudhatunk (például kis életrajzi lábjegyzetek formájában) a diéta és így a politikai élet főszerelőiről, mint az elsőben. De nemcsak Barcsay és Kecskeméti szövegének egyes vonásai, hanem még erősebben Bahlcke egész könyve és különösen Evans koncepciója mutat rá arra, hogy a 18–19. század magyar történetének vizsgálatában (és így a 18. századi rendiség vizsgálatában is) a nagy fejlődési ívek madártávlatból történő vizsgálata helyett az egyes emberek, konkrétan a politikai elit tagjainak pályafutására lenne érdemes a hangsúlyt helyezni, hogy a politika ne személytelen erők harcaként, hanem interperszonális viszonyrendszerként bontakozzék ki az olvasó szeme előtt.

Magam másfél évtizede foglalkozom a 18. századi magyar rendiség problémáival. A munka első lépcsőjeként elvégzett intézménytörténeti vizsgálat lezárását követően egy prozopográfiai vizsgálatot gondoltam elvégezni, amelyet végül harmadik stádiumként egy mikrotörténelmi elemzés követhetne. Hallgatóimmal hat éve kezdtünk hozzá a 18. századi politikai elit kvantitatív társadalomtörténeti vizsgálatához, és az itt elemzett monográfiák jó irányválasztásnak sejtetik a politikai elit előbb személyekre lebontott, majd egyes kollektív jellemzőket is kiemelő megközelítését. Viszont mégsem jelölheti ki pusztán a kedvező forrásadottság a majdani mikrotörténelmi vizsgálat helyét. A 18. századi magyar rendiség problematikájával foglalkozó mikrotörténelmi vizsgálat nem állhat pusztán annyiból, hogy jól dokumentált konkrét események apropóján elmeséli az olvasónak azt, ami máshonnan tudható. A mikrotörténelmi tanulmánynak többnek kell lennie egy pusztán apropónál, alkalomnál a máshol kiérlelt állítások csokorba gyűjtésére. Ha van szigorú definíciója a mikrotörténelemnek, akkor annak az áll minden bizonnyal a középpontjában, hogy a történész nagy kérdésekre keresi a választ a mikroszkóppal vizsgált esetben. Nemcsak e vizsgálat *kapcsán* mondja el tehát azt, amit máshonnan már elve tud, hanem ténylegesen a mikrotörténelmi kutatásban próbálja fellelni a feleletet az általános kérdésre.

Ezért tehát távolról sem mindegy, hol vizsgálódik a mikrotörténész. Ott kell kijelölnie a vizsgálat helyszínét, ahol várható, hogy a mélyfúrás eredményt hoz, és a mikrotörténelmi megközelítés ténylegesen választ képes adni a nagy kérdésre. Ennek pedig előfeltétele a terep felmérése, az az átfogó tisztázó vizsgálat, amely a struktúrákra irányul. Ezek szerint a mikrotörténelemnek eleve rá kell épülnie egy feltehetően kvantitatív, de mindenképpen a struktúrákra irányuló vizsgálatra. Mondhatni, az ásatási helyszínt légi felderítéssel kell kijelölni. Ha pedig így van, ez azt is jelenti, hogy a mikrotörténelem önmagában nem jelent megoldást, úgy is fogalmazhatnánk, hogy önmagában nem életképes. Egy komplex vizsgálat részét, egyik fázisát, talán döntő, de akkor is csak végső szakaszát kell, hogy jelentse.

Konkréten saját vizsgálódásaimra lefordítva mindez azt jelenti, hogy a 18. századi rendi dualizmusra vonatkozó strukturális vizsgálatoknak kell rámutatniuk a mikrotörténelmi vizsgálat *locusára*. És valóban: a kulcsfontosságú döntéshozatali eljárások jól tükrözik a mindenkor erőviszonyokat a diéta rugalmas szokásjogi rendszerében. Ezek hosszú távú vizsgálata pedig világosan rámutat az 1728–1729. évi diéta sajátos helyzetére, fordulópont voltára. Ezen az országgyűlésen találjuk messze a legtöbb fejenkénti szavazást, ami világosan mutatja azt a helyzetet, amikor mintegy egyensúly állt be fő- és köznemesség között. A főnemesség (és a felsőtábla) *pars sanior et potior*, döntő súlyú politikai tényező mivolta már nem, a *bene possessionatus* köznemességé (a vármegyei követeké) még nem volt nyilvánvaló. A köznemesség dominanciájának kiépülése tehát ekkortájt vette kezdetét. Az adóügy került az országgyűlési viták középpontjába. A harmincas évek *concurusai* már az új periódusba estek. 1741-ben már forrásaink is utaltak a vármegyei követek megnövekedett politikai jelentőségére. Másrészt a vallási ellentét nemcsak hogy még uralta a diétát 1728–1729-ben, hanem egyenesen ekkor hágtott tetőfokára. Ezen diéta átmeneti jellege ezért nyilvánvalónak látszik. Azt mondhatjuk, hogy az 1728–1729. évi országgyűlésen ment végbe az átbillenés: ez áll a középpontjában annak az átmeneti időszaknak, amely a konfesszionális rendiség kimúlását és az alkotmányos rendiség születését hozta meg. Vagyis a 18. századi diéták közül az 1728–1729. évit érdemes tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenni, és ehhez a vizsgálathoz kell megtalálni a forrásokat.

Magyarországon a kései rendiség kora Rákóczi szabadságharcának a rendek – de nem csak a rendek – számára egyértelműen sikeres lezárásával veszi kezdetét, ugyanis a rendi dualizmus elemeivel áthatott magyar politikai rendszer léte ettől fogva már nem magyarázható valamiféle megkésettéssel, hanem egyértelműen anakronisztikus Európában.²⁰ 1741-ben rögzül azután mintegy véglegessé a magyar rendi fejlődés külön útja, és az ország mintegy a felvilágosult társadalmi reformok elmaradásáért „cserébe” javarészt megőrzi (rendi) alkotmányos politikai berendezkedését. Az hozta meg a kései rendiség első nagy változását, amikor a rendi alkotmányosság lépett a 18. század derekán a korábbi időszakból örökölt, a 17. századi magyar történelmet még alapjaiban meghatározó rendi konfesszionális helyére. A liberális reformellenzékiség megjelenése volt a 19. század közepén a kései rendiség második jelentős változása, már a rendi alkotmányosságon belül, hiszen ez emelte azután ki 1848-ban a reformeszméssel társított alkotmányosságot a rendiségből, s alakította közvetlenül modern formára. A kései rendiség kulcsintézménye egyértelműen a diéta, ezért csak ez szolgálhat vizsgálatának adekvát kiindulópontjául. A helyi-regionális változási tendenciák és a gazdasági-társadalmi-kulturális folyamatok is lecsapódnak itt.

²⁰ Talán a „kései rendiség” terminus válthatná fel a „kései feudalizmus” már ritkábban használt, habár még nem teljesen elfeledett fogalmát, amelynek helyébe nemigen került általánosan elfogadott korszakmegjelölés az elmúlt két évtizedben.

Ami a konfesszionális rendiség elmúltát illeti: a felekezeti 18. század folyamán szűnt meg döntő szempont lenni a magyar politikában. A legfontosabb előzmény kétségkívül a 17. század utolsó évtizedeinek Bérenger által leírt konstellációja volt, amikor a vaskori béke ideiglenesen létrehozott egy katolikus-protestáns egységfrontot a Habsburg-politika ellen. A váltás döntő mozzanata pedig az ország területeinek nagy részét a töröktől visszafoglaló háború után kialakult válsághelyzet volt, amikor a Rákóczi-szabadságharcban testet öltő átmeneti érdekközösség nemcsak a *misera plebs contribuens*szel állt fenn, hanem felülírta a rendek körében is a felekezeti szempontokat. A 18. század első országgyűléseit ugyanakkor még a felekezeti kérdés dominanciája jellemezte az úgynevezett labanc diétától az 1728–1729. éviig. A diétán a felekezeti érdekvédelem szervezett kereteit is létrehozó protestáns rendek sokszor folyamodtak III. Károly támogatásáért a többségi katolikus rendek ellenében, és – ahogy arra Joachim Bahlcke is rámutatott – 1711 után a bécsi udvar engedékenyebb volt a protestánsokkal szemben, mint a magyar katolikusok hangadói. Ahogy viszont 1729 után ez a kérdés lekerült a napirendről, mivel az országgyűlés belenyugodott abba, hogy III. Károly megtiltotta számára a vallási kérdések tárgyalását, a felekezeti problematika rendezését a saját hatáskörébe vonva, a rendek bizonyos értelemben lehetőséget kaptak arra, hogy más tengely köré szervezzék meg a politikát. Ekkor meg is született a rendi alkotmányosság tendenciája.

Az 1728–1729. évi országgyűlés másik kardinális vitája, amelyet az adóalapról folytatott, már megelőlegezte a következő időszakot. *Ne onus publicum fundo quoquo modo inhaereat* – adták ki a jelszót a magyar nemesek. Persze nemcsak arról volt szó, hogy a rendek nem fogadták el, hogy az adó a jobbágy által használt, de nemesi tulajdonú telekhez kapcsolódjon: a következő diéták érdeklődésének homlokterébe általában véve a kiváltságvédelem problematikája került az adóemelés kérdése mellett. Miután a vallási kérdés tárgyalását kitiltották a diéta ülésterméből, a katolikusok meg protestánsok egyre többször képeztek egységfrontot az udvar törekvéseivel szemben. Az alsótábla a vármegyei követek vezérletével mindinkább a felsőtábla fölé kerekedett, és a rendi dualizmus modellje ismét viszonylag jól leírta a kialakult politikai helyzetet: ugyanúgy, mint másfél-két évszázaddal korábban, csak éppen már nem a rendi konfesszionális szellemében, hanem a rendi alkotmányosság jegyében. Amikor a kései rendiség magyar modellje 1741-ben végleges megerősítést nyer, akkor ezzel a lehetőséggel már a rendi alkotmányosság tendenciája élt és nem a rendi konfesszionális szellemé.

A század végén a vallási kérdés ismét politikai viták tárgyává vált, s bár az ellentétek nemigen látszottak csillapulni, az egész kérdéskör mintegy leértékelődött a „közjogi” problematikával szemben, ahogy ezt az 1790–1791. évi diétával kapcsolatban láthattuk. Természetesen a bő hat évtized szekularizációs tendenciái is erősen éreztették hatásukat. A „magyar nemzeti ébredés korára” tehát beállt az a Robert Evans által megfigyelt helyzet, amelyben a felekezeti szempontok már csupán másodlagosak voltak. 1848–1849-ra a magyar elit már elszokhatott attól, hogy a politikát alapjaiban strukturáló tényezőként vegye számításba a felekezeti kérdést. (És meglepetésként érthette a délvidéki szerb és az erdélyi román ellenállás hevesége.)

Ahogy téves a rendiséget alapvetően középkorinak tartani, amikor jellemzően kora újkori jelenség, ahogy azt Varga Benedek hangsúlyozta egy alkalommal, miként a boszorkányüldözés is, úgy félrevezető a sokat kárhozott „sérelemi” politikát is ősrégi dolognak beállítani. A tipikusan 17. századi jelenséget, a konfesszionális rendiséget felváltó alkotmányos rendiség csak a 18. században született. Nem évszázados az a „közjogi” problematika sem, amelyet a középpontba állított, s amely egészen az első világháborúig uralta a magyar politikai színteret a dualizmus sajátosságai miatt. A rendiség rugalmas szokásjogi

rendszere képes volt a régi intézményi formákat több évszázadon keresztül alkalmassá tenni a mindig aktuális tartalom befogadására. Ezek állandósága elfedi a felületes szemlélő elől a váltást a konfesszionális rendiségről az alkotmányos rendiségre vagy a sérelmek tartalmának megváltozását a 18. század elejéről a század derekára, a 18. század derekáról a 19. század harmincas éveire.²¹

A most elmondottakat lényegében úgy is átfogalmazhatjuk, hogy azt a historiográfiai cezúrát, amelyet az elmúlt évtizedekben a felvilágosult abszolutizmushoz és konkrétan az 1765. évhez volt szokás leginkább kötni, talán vissza lehetne tolni Mária Terézia uralkodásának elejére, ahol azt régebbi historikusok oly sokan látták, sőt esetleg egy évtizeddel még korábbra is (ha ezt majd kellőképpen meg lehet indokolni a korábban emlegetett mikro-történelmi mélyfúrással). Úgy tűnik, mintha a gazdaság konjunkturális viszonyai is konvergálnának egy ilyen értelmezéssel: 1740 tájban egy felívelő ciklus vette mintegy a hátára a *bene possessionatus* nemességet, s ennek felemelkedésén keresztül végső soron a fokozatosan kibontakozó rendi alkotmányossági tendenciákat is. A Helytartótanács felállítására és a bírósági reform után első nagyobb lépéseivel megindult a professzionalizáció folyamata a húszas évek közepétől. A hivatalok megszorodása felerősítette az oktatás iránti igényt, ami a 18. század második felében vált érezhetővé. Mindenképpen meg kellene továbbá vizsgálni azt, milyen összefüggések mutathatók ki a rendiség átalakulása és a kulturális változások közt. Kézenfekvő lenne a Kosáry által a rokokóhoz kötött módosulásokkal keresni a kapcsolódási lehetőségeket.²² Ugyanakkor nagy kérdés, talán a legnagyobb, hogy milyen viszonyba állítható az alkotmányos rendiség tendenciájának kibontakozása és a felvilágosodás magyarországi terjedése.²³

Miképp nem lehet egyszerűen a múlt megnyilvánulásának tartani az alkotmányos rendiséget, úgy azt a felvilágosult rendiség századvégi irányzatával szemben definiálni sem lenne érdemes: úgy tűnik, hogy a 18. század végi rendiség a viták ellenére egységesebb volt az alapkérdésekben, mint a reformkori. És a nemzeti törekvések sem alternatívái, inkább kísérői lesznek majd a felvilágosult reformtörekvéseknek. Miskolczy Ambrus idézi Marczali Henriket, aki így írt 1790–1791-ről: „Egyáltalában nem a zsiros-szájú magyar nemes, nem az, ki más nyelven nem is tud, legfőlebb deákul, a magyarosodás hirdetője és apostola. Ugyanazokkal találkozzunk itt, kik mint a renden és felekezeten felülálló nemzeti öntudat előharcosai, már előbb is szemünkbe tűntek, kik az akkori európai felvilágosodás hívei voltak, és annak eredményeit akarták hazájukban is meghonosítani. A magyarosodás akkor is, mint most, a magasabb kultúra és erkölcs kérdése. Műveltség nélkül nem lehetett érte lelkesedni sem.”²⁴

²¹ Vermes Gábor például nem lát változást 1765-ig: „Az 1790–1791-es országgyűlést megelőző diéták reakciós és obstrukciós voltához nem fér kétség” – írja. (Vermes: *Tradicionalizmus*, 225.)

²² Kosáry persze az ekkor önállóvá váló „késő barokk” nemesi irányzatot egyértelműen retrográdnak írja le, s Evans is a barokk ilyen továbbéléséről ír. (Evans, 69.)

²³ A kérdést csupán felvetném, remélve, hogy megválaszolására a filozófiatörténet és politikaelmélet, a politikai kultúra és az irodalomtörténet kutatói kísérletet tesznek. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a rendi alkotmányossággal a felvilágosodás eszméi közül sok minden összeegyeztethető az e helyt mintegy magától adódó Montesquieu-től Rousseau-ig. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a liberalizmus, s nem a felvilágosodás fordította érdemben a demokratizmus irányába a magyar rendi alkotmányosságot. De ahelyett, hogy e két hatás szétválasztására törekednénk, talán szerves kapcsolatuk elemzése lehet a gyümölcsözőbb megközelítés, ahogyan erre Miskolczy Ambrus alább idézett munkái mutatnak példát.

²⁴ Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Budapest, 1907. I. 371–972. Idézi: Miskolczy: *Egy történelemszöveg*, 175.

A rendi alkotmányosság irányzata már világosan kivehető az 1764–1765. évi diéta idején. A rendek is osztoznak a felségjogokban a Kollár könyvére válaszul született *Vexatio dat intellectum* szerint. A szerző példaképe a lengyel nemesi köztársaság, a király és rendek közti kiegyensúlyozott hatalmi viszony. (Bahleke 327–332.) A rendi alkotmányosság törekvései 1790-re – ahogyan Barcsay Ákosnál láttuk – már teljes fegyverzetben állnak előttünk, és eddigre már azok az intézményi formák is létrejöttek a diétán, amelyek kifejezték, megjelölték a rendiség átstrukturálódását: az alsótábla túlsúlya, a kerületi ülés intézménye, a határozathozatali rend változásai. Az ócsai Balogh-féle programtól vagy az 1790-ben megfogalmazott hitlevéltervezetektől az út már egyenesnek látszik a reformkorig és 1848-ig. A liberális reformmozgalom újdonsága a társadalmi reform felkarolása, amelyet a 18. század végén valóban csak a felvilágosodott rendiség kicsiny (de nem súlytalan) csoportja képviselt. Az alkotmányosságra való rendi törekvés azonban már a 18. században megszületett.

Ha innen nézzük a dolgokat, akkor a korábban a francia forradalom, a magyar jakobinus összeesküvés, a napóleoni háborúk és a szent szövetségi rendszer hatásairól korábban elmondottak ellenére szükségszerűen adódik a kontinuitásról Concha Győző tézisének kifejtése óta folytatott vitában elfoglalt pozíció is. Ahogy Mályusz Elemér, Benda Kálmán vagy H. Balázs Éva is véli, a rendi alkotmányosság koncepciójából is az következik logikailag, hogy az 1790-es évek és a reformkor törekvései közt a hasonlóságok domináltak és nem a különbségek, és a századforduló nem hozott végleges törést, a hosszú távú trend változatlan maradt, noha kétségkívül észlelhetünk hiátust vagy megtorpanást. De később nem új kezdetre volt szükség, hanem a 18. századi folyamatok folytatódtak.²⁵ Ugyanez a folytonosság látszik egyébiránt Kecskeméti Károly itt tárgyalt szövegéből vagy R. J. W. Evans kötetéből is. Az alkotmányos rendiség koncepciójának fényében jobban érthetővé válik a reformkor és 1848: a rendi dualizmus talajából kisarjadt 18. századi rendi alkotmányossági tendencia kiteljesedése és magasabb szintre fejlődése új tartalommal gazdagodva.

A 18. századi rendiség problematikája ilyen formán, vagyis a napjainkban megélelnküli kontinuitás-vita révén tesz szert némi aktualitásra, jelentőségre. Csáky Móríc könyve és Kecskeméti Károly korábban említett, 1989-ben megjelent disszertációja – a régi vitát fellelevenítve – ismét az 1790-es évek és a reformkor közti folytonosság mellett tették le a garast az uralkodónak látszó ellenkező állásponttal szemben.²⁶ Az utóbbi évtizedek történeti ítéletei vagy árnyaltságra törekszenek, vagy még inkább megkerülik a nyílt állásfoglalást.²⁷ Az *Aetas* 2005. évi 1–2. számában Vermes Gábor tanulmánya oda konkludál, hogy bár a felvilágosodás teljesítménye nem volt csekély, az volt viszont az a hatás, amelyet a magyar társadalomra gyakorolt, és a „kulturális erjedés semmivé lett”.²⁸ Ugyanitt a vele szemben a kontinuitás kérdését teljes historiográfiai háttérrel feltáró Miskolczi Ambrus határozot-

²⁵ Itt csak jelezni szeretném, hogy ha számomra az tűnik a rendiséget illetően a 18. század legizgalmasabb problémájának, hogy az alkotmányos rendiség milyen kapcsolatban állt a felvilágosodással, akkor a 19. század legérdekesebb kérdése ebben a vonatkozásban talán az, milyen tényezők lendítették ki a 18–19. század fordulójának kátyújából a magyar rendiség szekerét az 1820-as évek végén, az 1830-as évek elején. (Miskolczi Ambrus a modern nyilvánosság kezdetét teszi 1830 tájékára, ehhez kapcsolva az áttörést: uő.: *A felvilágosodás*, 93.)

²⁶ Csáky, Moritz: *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Wien, 1981. és Kecskeméti: *La Hongrie*. (Magyar kiadása: Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Budapest, 2008.)

²⁷ Miskolczi: *Egy történeti vita*, 201–204.

²⁸ Vermes: *Tradicionálizmus*, 229. Ő a 18. század „haladó örökségét” mindössze az irodalom kritikai szellemében látja, mert a „haladó trendek” általában beolvadtak „az ország zord környezeti valóságába és a kortársak tradicionális szellemi beállítottságába.” (Uo. 230.)

tan állást foglal a felvilágosodás és a liberalizmus folytonossága mellett.²⁹ „Aligha lehet vitatni, hogy az 1830-as évek elejétől a politikai liberalizmus a korszakalkotó jelenség, de a felvilágosodás és a liberalizmus oly sok vonatkozásban érvényesülő folyamatossága alapján” – írja.³⁰ Gondolatmenete Kossuthra fut ki, aki egyfelől maga állította,³¹ másfelől személyében szimbolizálja ezt a folytonosságot. Kossuth Lajos figurája Miskolczi másik alapos historiográfiai elemzésének középpontjában áll. A róla szóló történeti narratívák kontextualizálása és analizálása után kijelenti, hogy „a reformkor nem az 1830-as években kezdődött, hanem 1790-ben, kemény jozefinista és felvilágosult reformtörekvések nyomán.” Kossuth Lajos lényegében értelmiségi, akihez tanára, Greguss Mihály közvetítette a felvilágosodás szellemét, és aki személy szerint 1830 után tette meg a felvilágosodástól a liberalizmusig vivő lépést. „A radikális változás akkor következik be, amikor a felvilágosodás, a liberalizmus és a magyar jogfejlődés lehetőségei ötvöződnek, más szóval az érdekegyesítés jegyében elindulnak a jobbágyfelszabadítás, a modern állam és nemzet kialakításában.”³²

A kontinuitási tézis hangoztatói a változásokat legtöbbször 1790-től észlelik. Csáky innen számítja a reformkort, és Miskolczi is úgy látja, hogy a magyar társadalom 1790-ben „jött mozgásba”.³³ Mindazonáltal Miskolczi „hosszas előzmények”-ről ír, Vermes Gábor szerint pedig a fontos változások 1765-től zajlottak.³⁴ A magam részéről jó fél évszázaddal korábbi fejleményeket szeretnék a kutatás homlokterébe állítani a rendi konfesszionális-musról a rendi alkotmányosságra történő váltás tézisével.³⁵

Ebbe az összefüggésrendszerbe belehelyezve az imént tárgyalt szerzők néhány állítását, úgy látszik, hogy akár az 1720-as évekre, akár 1731-re, akár 1750-re vagy 1764-re tesszük a cezúrát, amelynek során az alkotmányos rendiség fokozatosan a rendi konfesszionális helyébe lépett, a klérus Bahlcke által észlelt pálfordulása, ellenzékivé válása³⁶ egyfelől illeszkedik a magyar rendiség átalakulásának folyamatába, másfelől pedig híján van a döntő jelentőségnek. Hiszen a kormányzat oszlopos támogatójából az ellenzék (ilyenként is megbízhatatlan) másodhegedűse lett: közben ugyanis a rendiség vezetése a *bene possessio-nati* kezébe került. Másrészt úgy tűnik, hogy a főrendek (s így a főpapok) ellenzékibbé válása nem meghozta, inkább csak követte a rendi ellenzékiség fellendülését. A döntő inkább a

²⁹ „A rendi nacionalizmus korszakjelző fogalomként éppen a lényegét fedi el történelmünk dinamikájából: a felvilágosodás szívós továbbélését” – írja. (Miskolczi: *Egy történelmszöveg*, 181. és uő.: *A Kossuth-ábrázolás technikái*. Korall 21–22. szám, 2005. november, 154. Ugyanezt a szöveget megtalálhatjuk monográfiájában annak második részében: *A felvilágosodás*, 99–129.) A „rendi nacionalizmus” terminust a diskurzushoz bevezető Szekfünnél felvilágosodásellenessége volt a döntő, jóllehet a folytonosság melletti kiállítás érvénye is tulajdonképpen benne van *Magyar történelmében*. (Uő.: *Egy történelmszöveg*, 183.)

³⁰ Uo. 210. „A liberálisok a felvilágosodás programját folytatták, de másként. Új nemzedéket alkotnak, de a felvilágosodáson nőttek fel” – írja másol. (Uő.: *A felvilágosodás* 94.)

³¹ Miskolczi: *Egy történelmszöveg*, 209.

³² Uő.: *A Kossuth-ábrázolás*, 148., 155. Hogy pedig a kör teljes legyen, Miskolczi Ambrus kimutatja, hogy Széchenyi támadására válaszolva Kossuth volt a kontinuitási tézis első képviselője. (Uő.: *A felvilágosodás*, 83.)

³³ Uő.: *Egy történelmszöveg*, 160., 197.

³⁴ Uő.: *A felvilágosodás*, 92. és Vermes: *Tradicionalizmus*, 225.

³⁵ Végül is azt láttuk, hogy a Joachim Bahlcke által a magyar püspökök és a Habsburg-kormányzat közti kapcsolatok terén érzékelt cezúra is visszatolható lenne az ő adatai alapján 1750-ről jó két évtizeddel is.

³⁶ Paradox megfogalmazás, hiszen pusztán arról lenne szó, hogy a magyar püspökök nagy többsége nem követte a bécsi változásokat, nem állt a reformkatolicizmus és a birodalmi államrezon mellé.

társadalmi átalakulás lehetett, amelynek során a *bene possessionatus* nemesség fokozatosan vezető pozícióba került, a konfesszionális rendiség helyén pedig alkotmányos rendiség épült ki. A főrendek inkább csak követték a változásokat, mintsem formálták volna azokat. A türelmi rendeletre adott reakciók, amikor a katolikus püspökök és a protestánsok vállvetve tiltakoztak II. József intézkedése ellen, világossá teszik, hogy ez már nem III. Károly kora: közben háttérbe szorult a felekezeti problémáké, és előtérbe került az alkotmányosság, végbement a rendiség átrendeződése a rendi konfesszionalizmustól a rendi alkotmányosság irányába.

A 18. századi országgyűlések vizsgálatából kiviláglik, hogy ekkor az ítélmesterek politikailag sokkal függetlenebbek voltak a kormányzattól, mint a reformkoriak, akár ellenzéki szerepben is felléphettek. Nemcsak a felső- és az alsótábla szembenállása volt kisebb, hanem a kormány-ellenzék szembenállás is: a politika sokkal kevésbé volt konfrontatív, és sokkal inkább konszenzusos jellegű. Különösen Barcsaynál láthatjuk jól, de Evans tanulmányaiból is érezhető, hogy a kompromisszumkeresésnek fokozatosan romlottak az esélyei az idő előre haladtával – egészen 1849-ig lehetne követni ezt a gondolati vonulatot. Míg korábban a különböző jellegű ellentétek (felekezeti, politikai) nem estek egybe, most tömbök kezdtek kialakulni. A rendi konfesszionalizmus korához képest a rendi alkotmányosság időszaka a politika polarizációjával fizetteti meg a politikai participáció tekintetében kétségkívül érvényesülő fokozatos kiszélesedést, „demokratizálódást”.³⁷ A kismemesi tömegeknek a politikába történő reformkori bevonása illusztrálja a legjobban mindezt,³⁸ de Kecskeméti kimutatta a *bene possessionatus* politikai elit kitágulását is.³⁹ Amikor Robert Evans arról beszél, hogy az 1790-es esztendőktől az izoláció és a feszültségek évtizedei következtek Ausztria és Magyarország kapcsolataiban (Evans 248.), akkor talán ebben az összképben benne rejlenek mind a századforduló időleges megmerevedésének, mind azután a politikai életnek a rendi alkotmányosság jegyében történő polarizációjának és az ellentétek kiéleződésének diagnózisai is.

Átfordítva mindezt a rendi alkotmányosság jellemzésébe, megállapíthatjuk tehát, hogy az nemcsak alkotmányos, sőt bizonyos mértékig demokratikus tendenciákat képviselt, hanem az ellentétek kiéleződéséhez is vezetett. Akik számára tehát a békekészség és a megegyezés a központi érték, azok úgy fognak egyre rosszabb osztályzatot adni a magyar rendiségnek, ahogyan a rendi alkotmányosság tendenciája fokozatosan kibontakozik. Végül a reformkori liberális és már jóval szélesebb tömegbázisú magyar rendiség sokkal konfrontatívabb lesz, mint a 18. század oligarchikus rendisége, és főleg mint a 18. század eleji főnemesi vezetésű rendiség a rendi konfesszionalizmus alkonyán. Ha ugyanakkor arra gondolunk, hogy az alkotmányos rendiségből született azután – különösen 1848–1849 mítosza köré szerveződve – a magyar nemzettudat, akkor világosan látszik a folyamatok tétje, a lehetséges nyereség és a veszteség súlya. A történész értékválasztásait a mindenkor jelen formálja, de azt a tapasztalati tér és a várakozási horizont alakítja.

Az időtényező kiküszöbölése Barcsay Ákos vizsgálatának azért neuralgikus pontja, mert emiatt a szerző nem lehet tekintettel a magyar rendiség 18. századi átalakulására. Nemcsak arról van szó tehát, hogy a kompromisszumokat nehezebb volt megkötni az 1790–1791. évi koronázó diétán, mint az (1708)–1712–1715. évin, hanem arról is, hogy a felek megváltoz-

³⁷ Ez a tanulság persze saját korunkat aligha lepheti meg.

³⁸ Ehhez lásd: Soós István: *A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*. Történelmi Szemle, 49. évf. (2007) 106–108.

³⁹ A diétai követek magasabb fokú rotációjának fent említett bizonyításával. (Bérenger – Kecskeméti, 218–221.)

tak időközben, és pedig nemcsak a király (III. Károly helyett egy felvilágosult uralkodóval van dolgunk), hanem a rendiség is.

A magyar rendiség fejlődésének eddig alapvetően belsőnek tételezett ritmusát érdemes hozzákötni a külső körülményekhez is: mind a birodalom átstrukturálódásának, mind külső körülményeinek alakulásához. A 17. század vége és az 1710-es évek is katonai sikereket, terjeszkedést hoznak a Habsburgok számára. Ebben az időben előbb a magyar rendiség visszaszorulását, majd élethalálharcát látjuk. Jóllehet a sikerként értékelhető szatmári kompromisszum (a magyar történelemben kevés ilyen „megnyert béke” követett elveszített háborút) létrehozta a kései rendiség korát, utána folytatódott a rendek gyengülésének folyamata. E két fejlődésmenet egy érem két oldala a rendi dualizmus modelljéhez híven, amelyet azonban sokáig jelentős mértékben eltorzított a felekezeti tényező eminens volta a konfesszionális rendiség időszakában. Ahogy pedig a birodalom vereségei következtek a harmincas évek második felében, a magyar rendiség azonnal reagált is a *conkurs*okon, és ahogyan az 1740-es évek a birodalom nehéz helyzetét hozták el, Magyarország és a magyar rendiség felértékelődését, úgy a magyar rendek étvágya is nyomban megnőtt: beleszólást követeltek a birodalom ügyeibe. Mondhatjuk, hogy láthatóvá váltak az alkotmányos rendiség törekvései. Ezek pedig a birodalom következő válsága alkalmával, fél század múltán artikulálódtak teljesen kifejlett formájukban. Igaz, hogy e tekintetben 1741-ben a magyar rendek nem értek el eredményeket, de Magyarország kimaradt a Haugwitz-féle reformokból, megőrizte kormányzatának önállóságát és a kiváltságosok mentességét az állami adó alól, s ezáltal fejlődése egyértelműen elkanyarodott a többi tartományétól. Jóllehet a magyar rendiségnek az alkotmányosság kiterjesztésére vonatkozó egyre erősebb törekvése lényegében szinte mindvégig kudarcos maradt, saját pozícióit mindvégig sikerül megvédenie.

Gadamer rámutat arra, hogy a kijelentésekben benne rejlenek a kimondatlan előfeltevések is. A kijelentések tulajdonképpen válaszok, és ezért mindig együtt vizsgálандók a kérdéssel.⁴⁰ Tehát az is mindig válasz, amit a történész állít, ezért a teljes kérdés-válasz komplexumot fel kell tárnunk ahhoz, hogy megfelelően értékelhessük kijelentését. A történésznek ezért ajánlatos már saját magának is önreflexióra törekedni, rákérdeznie arra, miért is kutat, milyen kérdésre keresi a választ, majd explicitté tenni kérdését, megtalálni azt, ami kutatását irányította.⁴¹ Záró gondolatmenetemet azzal indítottam, hogy a magyar történetírás többféle értékpreferencia hatása alatt fogalmazta meg a 18. századi rendiséggel kapcsolatos véleményét az elmúlt közel másfélszáz esztendőben. De vajon milyen értékek hangsúlyozása állhat a rendi alkotmányosság általam javasolt koncepciója mögött?

Kecskeméti Károly tulajdonképpen Magyarország demokratikus hagyományainak fontosságát hangsúlyozza a Bach-rendszer kilátástalansága kapcsán: „Egy olyan országban, ahol a képviselők, a vármegyei tisztikar tagjai, a helyi tanácsosok, a polgármesterek, a bírók és még a falusi esküdtek is választásnak köszönheték tekintélyüket és hatalmukat, a bürokratikus rendszer iránti ellenérzés ösztönös és általános volt.” (Bérenger–Kecskeméti 316.) Miskolczy Ambrus szintén a magyar demokratikus kultúra gyökereit keresi a felvilágosodásban, az 1790-es években, amikor „a demokratikus kultúra intézményes megalapozásával próbálkoztak”, és előbb a „titkostársasági demokratikus kultúra”, majd a felvilágosodás szellemét tovább éltető „magántársasági demokratikus kultúra” fontosságára mutat rá, ahol az áttörés a nyelvművelés terén következett be, majd a közéleti nyilvánosság létre-

⁴⁰ Hans-Georg Gadamer idézi: Daniel, Ute: *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*. Frankfurt am Main, 2004⁴. 118.

⁴¹ Ez egyébiránt az utóbbi években valóban egyre több történeti munka jellemző vonása.

jötte jelentette a döntő fordulatot.⁴² Tocqueville és Hajnal István nyomán mondja ki, hogy a rendiség sajátosságai határozzák meg a demokratikus kultúra jellemvonásait, és – Kecskemétiével összhangban – rámutat a magyar parlamentáris hagyományok kulcsszerepére.⁴³

A magam részéről hozzájuk csatlakozva és hasonló értékválasztástól vezettetve közelítenék a 18. századhoz. Minden bizonnyal az esetemben a késői Kádár-rendszer időszakára eső szocializáció hatása csapódik le abban, hogy nagy szerepet tulajdonítok egy történeti kutatást végezve is az alkotmányos princípium érvényesülésének, a demokrácia kezdeményeinek. Mindez azonban a politika mint diskurzus egyik általános elfogadottságnak örvendő központi értékévé is vált térségünkben az európai volt szocialista országok értékhierarchiájának rendszerváltozás-kori átrendeződése során. Mivel egy hasonló változás a német történetírásban is átrajzolta a kora újkori rendiségről rajzolt képet néhány évtizeddel ezelőtt, nem indokolatlan feltételezni azt, hogy hasonló változásokat hozhat a magyar történetírásban is. Most tehát lehetőség nyílik arra, hogy a politikai demokrácia értékrendjéből kiindulva ismét módosítsunk a 18. századi magyar rendiség megítélésén. Ha figyelembe vesszük, hogy ez a korban egészen egyedülállóan széles politikai participációt valósított meg, akkor a 21. századi Magyarország politikai értékrendje alapján képtelenség tőle megtagadni az elismerést – fenntartva persze a továbbra is érvényes negatív megítélést a haladás és a modernizáció szempontjából.⁴⁴ Az alkotmányosság, a demokratikus politizálás értékei miatt igencsak helyeslendő törekvésekkel találkozunk az 1790. évi nemesi-rendi előretörés, a rendi hitveltervezetek kapcsán. Ha viszont a társadalmi haladás alapján ítélnünk, aggódniuk kell a „retrográd” erők veszélyes támadása miatt.

Az alkotmányos rendiség koncepciója ismét a közjogi jellegű kérdéseket állítja a középpontba a 19. századi történeti narratívákhoz hasonlóan, ezekre próbálja ráirányítani a történeti kutatás figyelmét, és nem az esetleges reformok társadalmi aspektusára. De mivel amúgy is sokan vannak azok, akik azt vizsgálják, sőt általában abból kiindulva szokás ítéletet hozni, ezért létjogosultsága lehet annak is, ha az alkotmányosságra koncentrálnunk néhány szándékoltan parciális és lekerekítetlen élű dolgozatban, s ezen keresztül próbáljuk megítélni a kort, annak jelenségeit.⁴⁵ A társadalmival nemcsak a nemzetit lehet szembeállí-

⁴² Miskolczi Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849.* Budapest, 2006. 11., 42., 45., 48., 51–64.

⁴³ Uo., 65–67. Miskolczi Ambrus megjegyzi Kovachich Márton Györgynek a Gustomannal folytatott vitájában elfoglalt álláspontja kapcsán, „hogy a rendi alkotmányosságra milyen gyorsan ráépülhetnek olyan törekvések, amelyek nemcsak modernizálják a rendiséget, hanem át is alakítják. Az 1830-as évek elején ez történt.” (Uő.: *Egy történelemszita*, 199.)

⁴⁴ Lényeges kérdés persze, hogy mennyiben tekinthető értékesnek a politizálás demokratikusabb formája annak demokratikusabb tartalma nélkül. Az állásfoglalás ebben az akár saját jelenünket illetően is felvethető kérdésben beállítottság, habitus, akár filozófiai nézetek függvénye. Számomra a Nyugat politikatörténetének mégoly felületes végiggondolása is azt sugallja, hogy van létjogosultsága annak az álláspontnak, amely önértéket tulajdonít bizonyos pusztá formáknak is, például a politizálás alkotmányos jellegének. (Ez úton köszönöm Simon Zoltán Boldizsár megjegyzését, aki rámutatott erre a problémára.)

⁴⁵ Valahogy úgy szeretnék érvelni, ahogyan Dolmányos István is tette annak idején: a marxista történetírás, helyrehozva a polgári historiográfia hibáját, amely „még a történelemből is ki akarta semmizni a néptömegeket”, feldolgozta a munkásmozgalom és az agrárproletariátus küzdelmeit, tudományos igényvel elemezte az ipar és a mezőgazdaság történetét. „Nyilvánvaló, hogy a nagy társadalmi összecsapások, a néptömegek mindennapi élete és küzdelme továbbra is a marxista történettudomány figyelmének és kutató munkájának középpontjában marad, mert objektíve ezek a problémák képezik a történelmi események tengelyét.” Ő azonban – hogy ne essünk át a ló túlsó oldalára – a polgári pártok történetével fog foglalkozni, mondja végül, és ezt is teszi, tisztán a ha-

tani („Emberbarát vagy hazafi?”⁴⁶), hanem a demokratikust, legalábbis az alkotmányost is.⁴⁷ Ezáltal a régebbi szempontok természetesen nem válnak érvénytelenné, de ezeket nekem már felesleges hangsúlyoznom. A történelmet diskurzusnak érzem, amelyhez inkább egy markáns álláspont megfogalmazásával érdemes hozzájárulni, mint egy patikamérlegben kiegyensúlyozott, véglegesnek szánt összkép megrajzolásával. Emögött ugyanis a finalitás ideálja áll, egy olyan illúzió, amelyet én – szemben más illúziókkal – inkább nem kergetnék.

gyományos politikatörténet szemléletével és módszereivel. (Dolmányos István: *A magyar politikai ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, 1963. 5–8.)

⁴⁶ Vö. Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978.

⁴⁷ „A rendi jogvédelem is túlmutatott önmagán” – írja Miskolczy Ambus, idézve Anton Springert, aki 1863-ban megjelent könyvében az 1811–1812. évi diétáról azt írja, hogy „nem az elavult alkotmány vagy az új értelmes alkotmány”, hanem – a törvények uralma vagy pedig a kabineturalom” közt választhatott. A „rendi jogvédelem” révén tehát, következtet Miskolczy, „megvédték azt az intézményrendszert, amellyel azután a politikai liberalizmus oly messzemenően élhetett.” (Springer, Anton: *Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809*. Leipzig, 1863. I. 198., idézi Miskolczy: *A felvilágosodás*, 92.)